

RADİKAL PLÜRALİST DEMOKRATİK PARTİ OLARAK HDP’NİN “BAŞKA TÜRKİYE” ÖNERİSİ: HASIM POLİTİKASI, AGONİZM VE POPÜLİZM*

Ömer Tekdemir

Westminster Üniversitesi
Siyaset ve Uluslararası İlişkiler Bölümü
Demokrasi Araştırmaları Merkezi

Öz

Bu çalışmada, özellikle 7 Haziran 2015 öncesi süreçte ki, HDP’nin “Türkiyelileşme”, “yeni hayat”, “büyük insanlık” ve “biz’ler” gibi söylemleri temel alarak, var olan demokratik siyasal hayat içinde, nasıl bir alternatif ve sol-kanat popülist politika oluşturduğunu ve bu yeni “politik olanın” önerdiği agonistik çoğulculuk ve çatışma çözümü, barış süreci gibi sosyo-politik konuları da etkileme potansiyeli incelenmiştir. “Post-politika” (post-demokrasi) olarak adlandırılabilir bir zaman diliminde, “yeni Türkiye” ve “eski Türkiye” diye adlandırılan iki önemli aktörün yarattığı retorik ve arkaik antagonistik ilişki ağına, HDP yeni bir hegemonik eklemleme ile dahil olmuştur. Bu bağlamda makale, HDP’nin varolan sistemi radikal bir politikayla dönüştürüp “başka Türkiye”yi inşa etme hipotezini irdeleyip, agonistik demokratik kamusal alan ve radikal kimlik ve radikal vatandaşlık oluşturma çabalarını eleştirel biçimde çözümlemiştir. Bunu yaparken Chantal Mouffe’un agonistik teorik bakış açısına dayanarak, çatışmanın nasıl merkezde kaldığını, antagonizmin nasıl dönüşüme uğrayıp yerini “hasım politikası”na bırakabileceğini, yeni hegemonik ilişkilerin oluşmasını ve kolektif kimlik inşasını irdeleyerek, radikal bir demokrasiye nasıl ulaşılabileceğine dair agonistik bir tartışma önermiştir.

Anahtar Sözcükler: Radikal Demokrasi, Sol-eksanli Popülizm, Agonistik Çoğulculuk, Kürt Siyasal Hareketi, Halkların Demokratik Partisi

*Radical Plural Democratic Party HDP’s “Another Turkey” Proposition:
Adversary Politics, Agonism and Populism*

Abstract

This paper analyses the HDP’s alternative and left-leaning populist politics in a democratic political life of Turkey through “Turkeyfication”, “new life”, “great humanity” and “we’re” discourses, particularly before the 7 June 2015 election momentum, while it focuses the impacts of this new “the political” of the HDP on the social and political issues such as conflict resolution and the so-called peace process with offering an agonistic pluralism. As a result, the HDP’s new political imagination and ontology is articulating a new antagonism, which demands what I call “another Turkey” and which can be seen as a hegemonic struggle involving the rhetoric of the “old Turkey” and the “new Turkey” which also allows us to indicate endeavouring for a notion of radical political identity and radical citizenship. In doing so, the paper employing Chantal Mouffe’s agonistic theoretical approach, offers a frame of agonistic debate in order to understand how conflict can remain at the centre of politics and the transformation of antagonistic relation into adversary politics which would eventually end in radical democracy as a result of new hegemonic relations and the formation of collective identity.

Keywords: Radical Democracy, Left-leaning Populism, Agonistic Pluralism, Kurdish Political Movement, Peoples’ Democratic Party

* Makale geliş tarihi: 22.06.2015
Makale kabul tarihi: 27.07.2016

Radikal Plüralist Demokratik Parti Olarak HDP'nin “Başka Türkiye” Önerisi: Hasım Politikası, Agonizm ve Popülizm

Giriş

Günümüz dünyasında gözlemlenmekte olan alışılmadık türden toplumsal ve siyasal olaylar, post-Fordist çağın *laissez-faire* prensipleri üzerine kurulu küresel ekonomik politik düzeni ve onun siyasal rejimi olan neo-liberal demokrasiyi ciddi bir organik kriz içine sokmuştur. Latin Amerika, Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da başlayan ve demokratik talepleri meydanlara taşıma biçiminde tezahür eden memnuniyetsizliği dile getirme çabaları, farklı toplumsal ve ekonomik kaynaklardan beslense ya da farklı siyasal biçimlerde tezahür etse de, Avrupa'da ve Türkiye'de değişik istemlerle mobilize olmuş ve karşı-hegemonik bir aktör olarak siyasette katılmıştır. Ayırt edici özelliği, herhangi bir siyasal partiye karşı yönelmemiş olmak olan bu post-modern toplumsal-siyasal hareketler, üyelerinin siyasal partiler içinde yer bulamamaları ya da taleplerinin karşılanamamasından dolayı agonistik¹ (mücadele, çatışma ya da meydan okuma) bir müzakareden uzak ve farklı kanallara yönelmiş olarak tezahür etmektedirler.

Siyasal sistemin ana aktörlerinin siyasi partiler olduğu demokratik rejimler (Avrupa ve Türkiye gibi), özellikle alternatif kimliklerin demokratik talepleri ve ekonomik krizlerle tetiklenen bir temsiliyet krizinin içinde bulunmaktadır. Merkez sağ ve sol partiler (sosyal demokratlar da dâhil) artık yeni toplumsal-siyasal duruma ve insanların demokrasi, eşitlik ve özgürlük eksenli taleplerine cevap vermekte yetersiz kalmaktadırlar. Bunlar yerine ekonomik krizlerin istismarı üzerinden birçok yerde, yabancı düşmanlığını, ırkçılığı ve ayrımcılığı kışkırtan popülist sağ-kanat ya da aşırı milliyetçi partiler

1 Chantal Mouffe (2013: 11), *Dünyayı Politik Düşünmek: Agonistik Siyaset* başlıklı kitabında, kelimenin Eski Yunanca'da örgütlenmiş mücadeleyi ifadeyi ettiğini belirtir. Agon kelimesi felsefede Nietzsche, Arendt ve Derrida, siyaset çözümlemelerinde ise Foucault, Carl Schmitt vb. yazarlarca farklı anlamlarda da olsa kullanılmıştır. 20 yy. sonlarında agon kelimesinden türeyen agonistik kavramı, çatışmanın, birbirine meydan okumanın merkezi konumunda olduğu bir demokrasi biçimini ifade eder. Çatışma ve meydan okuma, bu radikal demokrasi türünde, çoğul siyasal kimlikler yaratma kapasitesi açısından önemsenir. Karşı çıkabilmenin sürekliliğinin siyasal demokrasinin kendi içine kapanmama ve kendini hep yenileme olanağı verdiği iddia edilir.

yükselişe geçmiştir. Aşırı sağın güçlenişi Avrupa Birliği (AB) üyesi ülkelerde son yıllarda yaşanan kemer sıkma politikaları ile iyice belirginleşmiştir. Fransa'da Marine Le Pen, Avusturya'da Jörg Haider'in mirası FPÖ, Hollanda'da Pim Fortuyn ve Geert Wilder, İsveç'te İsveç Demokratlar ya da Alman Pegida hareketi bu aşırı sağ-eksenli tepkilere örnek teşkil eder,² hatta Amerika'da Tea Party'nin yanında Cumhuriyetçi'lerin aday adayı Donald Trump ve İngiltere'deki UKIP de bu kategoride sıralanabilir. Öte yandan, ekonomik krizler ve bunların siyasal yansımaları, önce Latin Amerika'da (Örn. Şili, Arjantin, Venezuela ve Ekvador), çok kısa süre sonra da Avrupa'da "yeni radikal sol" diye adlandırılabilir popülist sol-kanat partilerin de siyaset içinde daha fazla görünür olabilmesine fırsat yaratmıştır. Özellikle Yunanistan'da Syriza (Stavrakakis ve Katsambekis, 2014) ve İspanya'da Podemos (Errejon ve Mouffe, 2016) gibi sol-eksenli popülist partiler bu yeni radikal solu temsil etmektedir. Bu partiler (özellikle Arjantin, Venezuela, Bolivya ve Ekvador'dakiler de dahil) ünlü teorisyen ve akademisyen Ernesto Laclau'nun ve Chantal Mouffe'un kuramsal (antagonizm, hegemonya ve popülizm başta olmak üzere) bakış açısından beslenerek, hatta bu yaklaşımı var olan siyasal ve ekonomik gelişmelere ve toplumsal olaylara da uygulayarak iktidarı elde etmeye girişmişlerdir.

Hiç kuşku yok ki Türkiye'nin bu bağlamda kendine özgü ekonomik, toplumsal ve siyasal dinamikleri mevcuttur. Türkiye siyaseti din, mezhep, dil, kültür, etnik 'çokluklar' içinde ciddi bir tarihsel ve modern kimlikler haritasına sahiptir. Bu durum ilk olarak, Osmanlı sonrası modern ve laik ulus-devlet biçimine geçiş sürecinde, sosyal ve siyasal kutuplaşmayı ve şiddeti getirmiş, aynı zamanda kırılğan toplumsal fay hatları yaratmıştır. Bir yandan resmi devlet geleneği, diğer yandan gayri-resmi dışlanmış yurttaşlar, yani "ötekiler" arasında (siyasal İslam ve Kürt siyasal hareketi gibi) bir hegemonik mücadelenin doğmasına neden olmuştur.

1. Bir Yöntem Olarak, Türkiye Siyasal Düzleminde Radikal Demokrasi Arayışları

Değişen dünya düzeni ile siyaset de var olan değişik gruplar arasında "arkaik" antagonistik (karşı çıkan/muhalif) ilişkiler (din, ırk yada ideoloji) üzerinden şekillenen çatışma ve anlaşmazlıklar, liberal bakış açısı tarafından (genel olarak liberal demokratik rejimler) "rasyonel ve bütüncül bir konsensüs" formülasyonu üzerinden çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Ama bu özcü çözüm

2 Bkz. "Europe's Populist Pandora's Box" (Avrupa'nın Popülist Pandora Kutusu), http://www.socialeurope.eu/2015/03/populist/?utm_source=dldr.it&utm_medium

önerisi belirli bir kimliği dayatmasından dolayı, toplum içinde bu tanımın kapsamına girmeyen veya bu siyasal proje içinde yer almak istemeyen bazı kesimleri “ötekileştirmiştir” ve beraberinde de hegemonik bir kriz yaratmıştır. Doğal olarak da, özellikle siyasal temsil alanlarının genişletilmesi ve daha fazla özgürlük ve eşitlik şiarıyla karşı siyasal ve sosyal hareketler doğurmuş ve hegemonyanın meşruluğunu sorgulamışlardır. Bu anlamda, alternatif politika üretme istemi de Avrupa’da tepkisel toplumsal mücadeleler ile Syriza ve Podemos gibi siyasal partiler nezdinde vücut bulmaktadır. Türkiye tarafında ise aslında idolojik ve politik yapı olarak Özgürlük ve Dayanışma Partisi (ÖDP) özellikle eski haliyle, Syriza’ya benzemektedir. Ancak, ÖDP içinde ki ideolojik tartışmalar ve ayrılıklar sürecinde, ÖDP parti olarak bünyesinde bulunan bir sürü farklı fraksiyonda ki sol gruplara agonistik çoğulcu bir alan yaratmayı başaramamış ve demokratik liberal bir sol tavır ile kapsayıcılık özelliğini yitirerek etkili bir aktör olmaktan uzaklaşmıştır. Dolayısıyla karşılaştırmalı örnek olay incelemesi açısından bakıldığında, Halkların Demokratik Partisi (HDP) fonksiyonel olarak bu görevi yürütmüş ve çeşitli ulusal ve uluslararası düşünsel, siyasal, akademik tartışmalarda bu değişim rüzgârının Türkiye’deki temsilcisi olarak gösterilmeye başlanmıştır (bkz. Laçiner, 2015; Şur, 2014; Küpeli, 2014; Akkaya ve Jongerden, 2012).

Ancak siyaset bilimi içinde uluslararası siyaseti ve olayları bire bir örtüştürmeye çalışmak çok da başvurulan bir yöntem değildir. Zira HDP modeli Avrupa eksenli yeni aktörlerle bire bir örtüşmekten ziyade söylem, yüklenilen misyon, yerine getirdiği fonksiyon, dayandığı sosyal dinamik ve bu temelde sahip olduğu siyasal enerji bakımından bu tarz “ilerici” sol-kanat popülist partiler ile daha çok anılmıştır (Tekdemir, 2015c). Ancak, bu çalışmanın amacı bu karşılaştırmaların ontolojik yönünü derinlemesine incelemek değildir. Asıl amaç, oluşumundan itibaren HDP’nin söylemsel düzeyde “yeni hayat”, “büyük insanlık” ve “biz’ler” gibi kavramlarla somutlaşan “Türkiyelileşme”, başka bir deyişle radikal demokrasiye yönelme çabalarını ele almaktır. Bu bağlamda, var olan demokratik siyasal hayat içinde nasıl bir alternatif sol-eksenli popülist politik seçenek oluşturulduğunu, Kürdi değil de Kürt ağırlıklı olduğunu ve bunun çatışma çözümü, barış sürecini gibi önemli siyasal konuları etkileme potansiyelini değerlendirmektir. 7 Haziran ve 1 Kasım seçim aralığı ve sonrasında yeniden sivil çatışma dönemi ve şiddette dayalı eski antagonistik ilişkinin yeniden ortaya çıkması, tartışmamızın sınırlarını aşmakta ve başka bir analize gereksinim duymaktadır. Ele aldığımız dönem daha çok 7 Haziran seçimi öncesindeki çatışmasızlık ve barış arayışları dönemini kapsamaktadır.

Türkiye’de de tıpkı Avrupa’da olduğu gibi, özellikle merkez partilerinin yeterince kapsayıcı olamaması ve alternatifsizlik nedeniyle, siyasal partiler dışında ve/veya ötesinde tezahür eden (Gezi gibi) toplumsal mücadele ve örgütlenmelerin bu kendini ifade etme ve var olma çabaları “post-siyaset”

(post-demokrasi) denilebilecek bir siyasal paradigmanın göstergesidir. Bu bunalımlı politik iklimde cereyan eden, "yeni Türkiye" ve "eski Türkiye" retoriği ile kavramsallaştırılan tarihsel iki eğilim ve bunların temsilcileri olan politik aktörler; muhafazakâr, siyasal İslami kesim ile modernist, laik Kemalist kesim arasında devam eden hegemonik antagonistik³ çekişmeye, HDP "dışsal kurucu" olarak yeni bir ideolojik-politik program ile ve Kürt siyasal/ulusal hareketiyle organik bağına da koruyarak dâhil olmuştur.

Bu bakımdan somutlaştırmak gerekirse, bu çalışmada teorik olarak Chantal Mouffe'un (2008, 2009, 2013, 2015) agonistik bakış açısı esas alınarak yukarıda açıklamaya çalıştığımız olgular bağlamında bir tartışma ve inceleme yürütülecektir. Bu çalışmanın bazı yerlerinde Mouffe'un "agonistik demokrasi" teorik önermesi demokratik siyaset gramerine uygun olarak, "ötekletirmeyen demokrasi"⁴ yaklaşımına göre tercüme edilmiş ve bu içerikte bir kognitif (bilişsel) model önerilmiştir. Araştırma Mouffe'un agonistik demokrasi teorik önermesini bazı yerlerde *ötekletirmeyen demokrasi* diye kavramsallaştırmaktadır. Aynı zamanda çalışma, Türkiye siyasal hayatını uzun zamandır meşgul eden "Kürt sorunu" ve Kürt siyasal kimliğinin günümüze kadar olan dönüşüm sürecini kısaca incelemektedir. Başka bir ifadeyle, çalışma genel çerçevede HDP'nin yeni "politik olan"ı üzerinden şekillenmiştir. Bu bağlamda, partinin konumunu iki ana temel dayanak üzerinden kurgulanmıştır: Öncelikle çalışma HDP'nin Kürt siyasal hareketinin mirası üzerine kurulduğu ve sol, İslamcı, liberal gibi demokratik talepleri olan gruplar ve Kürdi-eksenli kurumlarla organik bağı olduğu, ancak geçmişte ki Kürt-yanlısı etnik ve bölgesel siyaset sarmalının dışına, değişik iç ve dış nedenlerden çıkamayan partilerin ortaya koyduğu özcü kimliğin ötesinde, radikal ve çoğulcu demokratik bir bakış açısıyla özcülük karşıtı, yani Kürdi bir parti olmaksızın Kürtlerin öncülük ettiği bir parti olarak kurulduğu iddiasında bulunmaktadır. Yazının diğer temel dayanağı, HDP'nin yeni hayat diye kavramlaştırdığı, amacına ulaşmak için karşı-hegemonik bir kültür, kolektif siyasal kimlik (biz'ler) inşa etme, yeni bir siyasal söylem, sol-eğilimli popülizm ve siyasal kolektif tutkuları harekete geçirme çabaları gibi yönlerinden dolayı da, AK Parti'nin sağcı, muhafazakâr, İslami ve neoliberal popülizminden ayrıldığı ve bu hegemonyaya karşı bir alternatif yaratma girişimi olduğudur.

3 Karşı olan, muhalif ya da düşman olarak algılanabilir.

4 Bir başka deyişle ötekletirmeyen demokrasi konsepti (yazarın önermesi olarak), demokrasinin agonistik çoğulculuk üzerinden oluşturulan bir retoriktir. Toplumdaki farklı hiçbir kesimi ve kimliği dışlamayan, ötekletirmeyen, tam uzlaşma olmasa da ortak bir demokratik "sembolik" bir zeminde, farklı sosyal ve politik aktörlere, çatışmayı bitirmeden birlikte yaşam için kamusal alan yaratma çabasıdır.

Araştırmanın yöntemi nitel çözümleme, daha açık ifadeyle önerilen kuramsal model ışığında örnek-olay incelemesidir. Ayrıca burada, sosyal mühendislikten ve kuramsal olarak test etme yaklaşımından olabildiğince kaçınarak, sadece kullanılan kuramın, ele alınan inceleme konusuna ilişkin eleştirel okumalar ve gözleme dayalı analizler için iyi bir rehber olacağı iddiası ileri sürülmektedir. Bu bağlamda Kürt siyasal hareketi ve beraberinde HDP (özellikle HDP'nin 7 Haziran seçiminde gösterdiği başarı) örnek-olay incelemesi yapılırken, ayrıntılı olmayacak bir söylem analizine de başvurulacaktır. Özellikle eleştirel bir okuma ve analiz üzerine oturtulmuş bir metin incelemesi ve politik davranışa yönelik gözlem hedeflenmektedir. Çalışmamız ikincil kaynaklar üzerinden oluşan kuramsal bir araştırmadır. Bu yönüyle ortaya attığı veya geliştirdiği iddiaların siyasal ve sosyal zeminde temeli olup olmadığını belirleyecek olan, gelecekte ki alan çalışmalarına ve ampirik uygulamalara öncül bir çalışma niteliğindedir.

Bu temelde çalışma da öncelikle genel bir teorik portre çizilecek, akabinde HDP'nin Kürt kamusal alanında oluşma şartlarının ve farklılığının anlaşılması açısından, Kürt siyasal hareketinin dönüşümü kısaca değerlendirilecektir. Daha sonra ise HDP'nin sunduğu yeni siyasal gramer incelenip, sol-eksenli popülist bir parti olarak HDP ile AK Parti'nin sağ-kanat muhafazakâr popülizmi arasındaki söylemsel ve hegemonik mücadelenin altı çizilecektir.

2. “Politik Olan”a Doğru: Agonistik Çoğulculuk ve Radikal Demokratik Vatandaşlık

Mouffe, Laclau ile beraber yazdıkları *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru* (1985)⁵ çalışmalarından sonra; antagonizm ve hegemonya kuramsal sütunlarının üzerine agonistik kavramını geliştirmeye başlamışlar, Gramsci sonrası bir politik felsefi bakış açısıyla, radikal demokrasi projesini solun içinde bulunduğu duruma alternatif bir çözüm önerisi olarak sunmuşlardır. Fakat daha sonra Mouffe bu bakış açısını agonistik yaklaşıma odaklanarak ilerletmiş ve günümüz politik gelişmelerine uyarlamıştır. Bunu yaparkendaha çok “politik olan” (*the political*), “çatışma”, “tutku” (*passion*) ve “duygulanım”ın (*affect*) rolü, “düşman ve hasım” ayrımı ve popülizm gibi fikrîsel araçlara yoğunlaşmış ve bu yeni siyasal toeriye agonistik düşüncenin bir ürünü olan radikal çoğulcu demokrasi ile ilişkilendirmiştir (Mouffe, 2008; 2009; 2013; 2015). Sonuç olarak Mouffe bu

5 Türkçe baskısı: *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru* (2012), (İstanbul: İletişim Yayınevi) (Çev. Ahmet Kardam).

temelde agonistik demokratik düşünce modeli oluşturmuştur. Bu modelde amaç çatışma içinde uzlaşmayı sağlamaktır, ve bu da antagonist eksenli rekabeti/düşmanlığı, agonistik yönlü meşru hasımlık/mühaliflik (*adversaries*) ilişkisine dönüştürmekten geçer. Bu bağlamda Mouffe'a göre agonistik demokrasi modeli kuramsal ve analitik bakış açısı olarak tasarlanmıştır ve radikal demokrasi dediğimiz politik projeden daha geniş bir alanı kapsar.⁶ Hatta Mouffe, Slavoj Žižek'in agonistik yaklaşımı liberal sistemi meşru göstermesi eleştirilerine karşın agonistik yaklaşımın toplam bir kökten yeniden kuruluştan ziyade, liberal demokrasiyi sosyo-ekonomik ve siyasal boyutta radikal anlamda dönüştürmekten bahseder, yani siyasal olanı gerçekleştirme yolunda radikal demokrasi agonistik yaklaşımın stratejik bir aracıdır (bkz. Mouffe, 2013).

Agonistik düşünce tarzına göre, politikada hegemonik güç rekabetine dayanan yaklaşım, doğası gereği tamamıyla ütöpik olarak sunulan tam bir rasyonel uzlaşmanın olmayacağından bahseder, yani çatışma halen merkezdedir. Mouffe bunu yaparken de müzakereci demokrasinin iki önemli temsilcisi Jürgen Habermas'ın (ve Seyla Benhabib'in) *müzakereci* (*deliberative*) ve John Rawls'un *toplulaştırıcı* (*aggregative*) demokrasi modellerini de eleştirir. Agonistik demokratik siyaset, antagonistik ilişkiler içinde doğmuş çatışmalara meşruiyet kazandırır, çatışma merkezlidir ve aslında tam bir demokrasiye ulaşma çabasıdır. Çünkü buna göre demokratikleşme süregelen, dinamik ve önu açık bir süreçtir. Agonistik demokraside özgürlük ve eşitlik herkes içindir, ama bu "herkes" tanımlanırken etik-siyaset prensibinin kabullenilmiş aktörlerinden bahsedilir. Yani, kendini bu şekilde tarif etmeyen, demokratik çoğulculuk sistemini tanımayan, hatta yok etmek isteyen hiçbir grup (neo-Naziler, İslam Devleti İS/İSİS vb.) demokrasinin saiki için bu tanımlamanın içine girmez. Demokratik radikal politika herkese eşitlik ve özgürlük ilkelerine saygı doğrultusunda "sembolik bir demokratik zemin" oluşturulmalı ve ortak bir platform yaratılmalıdır.

Bu bağlamda, agonistik çoğulculuk "biz" ve "onlar" (arkadaş/düşman) ayrımının bazı kimlikleri dışlamasıyla oluşturulan "rasyonel uyumu" ve ötekileştirmeyi inkâr eder, onun yerine bu ayırmadaki düşman ilişkisini evcilleştirir ve çatışmanın meşruluğunu sağlar ve çoğulculuk ile uyumlu hale getirir. "Düşman" yok etmek için oluşturulmaz, demokratik zeminde

6 Westminster Üniversitesi tarafından 24 Şubat 2015'te düzenlenen "On the Role of Affects in Agonistic Politics" (Agonistik Politikada Duygulanım Rolü) adlı konferansda Mouffe kararlı bir şekilde bu ayrımı netleştirmiştir. Bir kez daha bu iki farklı model arayışında akademik ve siyasal hayatta var olan karışıklığı gidermek istediğini belirtmiştir. Mouffe 12 Mart 2015'te Bilgi Üniversitesi'nde de benzer bir sunum yapmıştır.

yarışılacak bir rakiptir. Antagonizmin agonizme dönüşümüdür. Kürt siyasal hareketi örneği düşünüldüğünde, silahlı mücadelenin sona ermesinin Türkiye politikasında bu tarz bir yönelime de imkân yarattığı söylenebilir. Artık “terörist”, “bölücü”, “bebek katili” vb. olarak tanımlanan düşman (bizim çalışmamız da Kürt ulusal siyasal hareketi, “önderliği” de dâhil), daha ziyade seçimlerde rekabet edilebilecek bir hasımdır. Var olan çatışma sonlandırma ve barış sürecinin bu doğrultuda yol aldığı gözlemlenebilir. Bu bağlamda uzlaşma demokratik düzen için gereklidir ama bütüncül bir mutabakat şart değildir. İnsanın doğası gereği ortada her zaman bir uyumsuzluk ve fikir ayrılığı olacaktır. Bu ayrışma insanların kendini vatandaş olarak ama farklı bir kimlikle tanımlamasını sağlayacaktır. Zaten aslında söylem kuramına göre, asıl ve gerçek kimlik diye bir şey yoktur, sadece değişik tanımlamalar söz konusudur, bu da hegemonik mücadeleye yönelir.

Ama eğer uyum adı altında siyasetçilik, mesela iyi yönetim, partici-olmayan demokrasi gibi karşıt, yani sol’un var olmaması anlamına gelecek politik önermeler sunuluyorsa, sağ-kanat popülist partiler siyasetin içindeki kolektif tutkuyu harekete geçirerek ortak bir kimlik oluşturacaktır. Bu durum daha çok politikadan arındırılmış bir liberal siyaset bakış açısı olan erdem ya da erdemsizlik gibi ahlaki (moral) boyutta suçlamalarla önlenebilecek bir konu değildir. Çünkü bu durum biz (iyiler) - onlar (kötüler) üzerinden bir kısır döngü yaratır. Bu şekilde demokratik hayatı canlı tutacak agonistik kamusal alan yaratılamaz.

Örneğin, birçok siyaset bilimci ve aydın Nazi Partisi’ne verdiği destekten dolayı Carl Schmitt’in düşüncelerine ahlaki gerekçelerle uzak durmuştur. Ancak burada yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, Schmitt’in kişiliğinden ziyade liberal demokrasinin açmazlarına getirdiği ciddi eleştirilerinden dolayı Schmitt’in dost/düşman ayrımı ve liberal demokrasi eleştirileri tartışmamızın özünde gömülüdür (aslında, Mouffe’un Schmitt ile beraber Schmitte karşı bir konumu söz konusudur). *The Concept of Political* (Siyasal Kavramı, 1932/2007) eserinde Schmitt siyasalın özgül farklılığının dost ve düşman (biz/onlar) ayrımı üzerine kurulduğunu belirtir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken nokta, siyasal kavramının dinsel, etnik, ahlaki ya da ekonomik kimlikler üzerinden değerlendirilmesidir. Böyle bir durumda bu ilişki karşı tarafın yani onların (düşmanın) yok edilmesine yönelik bir siyaset yaratır. Bu da beraberinde demokratik siyasette krize yol açar ve demokrasinin varlığına tehdit oluşturur. Çünkü demokratik karşıtlık, yerini üzerine tartışılmaz (kutsal, milli vb.) değerlere ya da özcü (*essentialist*) tanımlayıcı kimlik ilişkilerine bırakır.

Agonistik demokratik siyaseti ve antagonist ilişkileri daha iyi anlayabilmek için Mouffe (2005)’un “siyasal/politik olan” ve “siyaset/politika” ayrımına bakmak yararlı olacaktır. Siyasal için potansiyel antagonizm

toplumsal ilişkilerin doğasındadır ve değişik şekillerde kendini gösterebilir. Öte yandan siyaset insanların bir arada yaşaması için gerekli olan düzeni meydana getiren söylem, pratik ve kurumları temsil eder, ama bu bir arada yaşayış insanın doğası ve "siyasal"ın varlığından dolayı sürekli çatışmalıdır. Fakat siyasetin ana amacı bu topluluklar arasında birlikteliği sağlamaktır ve örneğin, liberal düşünce bu birlikteliği "biz" ve "onlar" ayrımı yaparak gerçekleştirmeye çalışır. Mouffe bu ayrımı inkâr etmez, hatta kimlik oluşum süreci için şart olduğunu belirtir. Yani "biz"i yaratırken onlara (ve de "kurucu dışsal"a) ihtiyaç duyulur ve bu şekilde siyasal sınırlar çizilir, ama burda önemli olan ilişkinin kuruluş şeklidir. Antagonizm, yok edilmesi gereken düşmanlıklar üzerinden şekillenirken, agonizm hasımlar arası ilişkiyi adres gösterir. Bundan dolayı agonistik demokratik siyaset bunun farkında olmalı ve söz konusu siyasal proje antagonizmanın agonizme dönüştürme niyetinde olmalıdır.

Bu açıdan, siyasette hegemonyanın ve çatışmanın doğasının anlaşılması için antagonistik ilişkilerin, sağ-sol gibi politik ayrımların varlığı önemlidir, aksi takdirde insanlar kimlik tanımını din veya etnisite gibi ahlaki değerleri olan ve tartışılmaya açılmayan kutsal ve kültürel kodlar üzerinden yaparlar ve *politik olan*'dan uzaklaşırlar. Bu da hiçbir şekilde demokratik bir politikanın uygulanmasına izin vermez, antagonistik ilişki agonistik ilişkiye dönüşemez, yani biz ve onlar, hasım ayrımı olan siyasal üzerinden değil, ahlaki bir karşıtlık yaklaşımı olarak tahayyül edecektir. Karşı taraf yok edilmesi gereken "kötü/şeytani" düşman olarak algılanır, bu da beraberinde agonistik bir tartışma, dolayısıyla da demokrasi getirmeyecektir, çünkü hiç bir uyum hegemonik mücadeleyi pasifize edemez. Mouffe çalışmalarında bu dönüşümün nasıl olacağını çok somut bir şekilde dillendirmez, ama genel olarak baktığımızda amaç yıkıcı antagostik ilişkisinin tabiri caizse, agonistik olan bir "evcilleştirilmiş" ya da "arkadaşça düşmanlık" ilişkisine dönüştürülmesidir. Bu da neoliberallerin "hayal" ettiği gibi bütüncül/rasyonel bir mütabakattan ziyade çatışmanın siyasetin içinde radikal demokratik çoğulcu⁷ zeminde korunmasıdır, çünkü insan ve siyaset doğası gereği çatışmacı ve mücadelecidir ve de antagonizma siyasetin olmazsa olmazıdır, bu dinamik siyaseti canlı ve demokratik kılar. Antagonizmadan agonizme dönüşüm sağlayacak, saygı ve diyaloga dayalı radikal çoğulcu bir zemine ve bunu sağlayabilecek, güvende tutacak demokratik kurumlara ihtiyaç vardır.

Demokratik sistemin işlerliği ancak *ötekileştirilmiş* kimliklerin tanınması ve varlığının kabulü ile yani başka bir deyişle *ötekileştirmeyen demokrasi* konseptinde mümkün olabilir. Bu noktada, Ludwig Wittgenstein'in (2009) dil

7 Bu çoğulculuk elbette "herkese eşitlik ve özgürlük" prensibini kabullenmiş grup ve bireyler için geçerlidir.

kullanımı temelinde önerdiği “aile benzerliği” (*family resemblance*) kavramı üzerinden inşa edilmiş, demokratik mücadele içinde, farklı gruplar arasında bir Lacalu’nun deyimi ile “eşdeğerlik zinciri” (*chain of equivalence*) ve birliktelik yaratılabilmektedir. Aslında bu yeni vatandaşlık tanımı, eşitlik ve özgürlük prensiplerinin var olan sistem içinde radikal bir şekilde yeniden yorumlanmasıdır.⁸ Böyle bir vatandaşlığın pratiği ancak etik-siyasal prensipler (herkese eşitlik ve özgürlük) içinde uygulanabilirlik kazanabilir ve bu anlamda radikal demokratik vatandaşlık bütün farklı vatandaşlık çeşitleri ve yorumları içinde agonistik düşünce tarzına en uygun düşen şekildedir. Biz olgusu liberal ve yurttaşa dayalı cumhuriyetçi fikirlerden ayrı şekilde çatışma ve başkılık içinde olgunlaşır. Bu aynı anda da kurulu sistemin radikal dönüşüm zemini hatta sürecidir, pasif anlamda Gramscici mevzi savaşı şeklindedir. Mouffe (2013)’un sorguladığı kolektif tutku/arzu ve yarattığı müşterek duygulanımın siyasetteki özellikle de siyasal kimlik oluşturma sürecinde ki önemini hiç de azımsanamaz ve aslında daha çok Freud ve Lacan’cı bir psikoanaliz perspektife dayanan bir tahlildir. Burda bireysel duygu hissiyatından bahsedilmez. Bu tutkular, komünal bir duruşu ve siyasal bir pratiği ifade eder. Bu tutkular siyasetten ayrı düşünülemez ve böylece şekillenmiş yaklaşımlar kolektif kimlik yaratımında önemli rol alır. Tutkular Mouffe tarafından aynı zamanda çatışma ile bağlantılandırılmıştır, Mouffe bu bireysel olmayan duygusal enerjinin siyasetten harekete geçirilmesi gerektiğine inanır.

Bu bağlamda Mouffe kendini (ve Laclau’yu) Hardt ve Negri gibi radikal demokrasi düşünürlerinden ayırma yoluna gitmiştir. Kendi ifadesiyle, “bizim için demokrasinin radikalleşmesi var olan iktidar yapılarının dönüştürülmesi ve yeni bir hegemonyanın kurulmasını gerektirir. Yeni bir hegemonyanın inşası da, bir ‘kollektif irade’, yani radikal demokratik güçlerin ‘biz’ini oluşturabilmek adına hem eski hem yeni envaiçeşit demokratik mücadele arasında bir ‘eşdeğer zinciri’ yaratmayı içerir” (Mouffe, 2013: 65). Mouffe (2015), demokratik sistemi baştan aşağı değiştiren doğrudan bir devrimden ziyade Gramsci’nin bahsettiği “pasif devrim”den dem vurur, böylece var olan liberal demokrasi kurumlarını katılım yoluyla (*engagement with*) –örneğin, sol-eksenli popülizm ve radikal demokrasi bu amaca giden önemli araç ve uygun zemindir- radikal bir şekilde dönüştürür. Bu anlamda Mouffe kendi radikal demokrasi yöntemini Hardt ve Negri’nin radikal demokrasiye ulaşma stratejisinden ayırmaktadır, Mouffe’a göre Hardt ve Negri daha çok “topluluk çıkışı”dan yanadır. Eski sisteme ait hiç bir kurumun (solcu olanlar da dahil) restore edilebileceğine inanmadıklarından, doğrudan reddi mirasa giderek daha

8 “Yeni Yaşam” Projesi’nde bunun taslağı çizilmekte, bkz. <http://www.imctv.com.tr/2014/07/15/30465/demirtas-yeni-yasam-cagrisi-baslikli-tutum-belgesini-acikladi>

çok protesto hareketlerini vurgularlar ve "mutlak demokrasi"den bahsederler. Ama Mouffe için bu protesto hareketlerinin enerjisi siyasal bir parti aracılığıyla temsili demokrastik sistem zemininde sinerjiye dönüşmüyorsa, etkisinin uzun vade de süremesi mümkün değildir.

3. Kürt Siyasal Hareketinin Dönüşümü: Marksizim'den Post-Marksizm'e

3.1. Özcü, Etnik Siyasetin Hegemonik Kültürel Liderliği

Modern Kürt toplumu üzerinde hegemonik bir kültür oluşturarak egemenlik sağlayan Kürt siyasal hareketi, sosyal yapısal bir teorik çerçeve ile analiz edilebilecek, yeni bir siyasal kimliği ortodoks-Marksist bir ideolojik temel üzerinde inşa etmiştir. Bu modern kimlik inşa süreci ve yaratılan "sosyal gerçeklik", dünyadaki gelişmelere uygun olarak biraz gecikmiş de olsa Kürt toplumunun aynı zamanda modernleşme sürecini tamamlamasının farklı bir boyutunu temsil etmektedir.

Fakat modernleşme ve kapitalistleşme ve de beraberinde uluslaşma sürecine uyum sağlamakta geciken Kürtler (lider kadro), bu yeni dünya düzeni ekseninde de "başarısız" ayaklanmalar sonucunda lidersizleşmiş ve toplum bir anda kendini yeni bir (dışsal) hegemonik gücün, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin (1923) yönetimi altında bulmuştur. Yani toplumda oluşan hegemonik boşluk, dışardan gelen bir hegemonik güç tarafından doldurulmuştur. Tabii kısa süre içinde Antonio Gramsci (1971)'nin belirttiği yönde, karşı-hegemonya hareketleri doğmaya başladı ve bu hareketlilik çeşitli aktörlerce değişik periyotlarda, farklı stratejilerle günümüze kadar yatay bir şekilde devamlılık gösterir (bkz. Tekdemir, 2014). Bu bağlamda aslında HDP bir yandan Kürt yanlısı siyasal partilerin mirası üzerine oluşturulmuş ve bunlardan daha geniş bir toplumsal tabana hitap eden bir politik proje olarak Kürtler içinde ki farklı alt-kimlikler için de "radikal bir çoğulculuğu" teşvik ederken, diğer yandan da hala Kürtler açısından bu ulusal haklar talep etme düzleminin, yani hegemonik güç ve kimlik mücadelesinin bir devam çizgisini oluşturmaktadır.

1970'lerin sonu ve 80'lerin başında Kürt sosyalist, Marksist-Leninist gençlik ve öğrenci ortamında (DDKO vb.) kurulan ve 1984'ten sonra aktif anlamda silahlı mücadeleye girişen yeni aktör *Partiya Karkerên Kürdistan* (PKK) 1990'lara kadar klasik bir Marksist örgütlenme içinde bulunmuş ve Kürt toplumunun belirli düzeyde devlet ile şiddette dayalı hegemonik güç mücadelesi içinde (OHAL, koruculuk sistemi, zorunlu göç vb. sonuçlarla) kimliksel, kültürel ve politik istemlerine cevap vermeye çalışmıştır. Devletin

katı ve baskıcı politikalarının, meşhur Diyarbakır Cezaevi gibi (bkz. Zeydanlıoğlu, 2013) sonucunda kitleleri “bağımsız ve özgür Kürdistan” şiarıyla harekete geçirmek zor olmamıştır (bkz. McDowal, 2003). Ancak, değişen iç ve dış nedenlerden dolayı 2000'lere gelindiğinde bağımsızlık talebinde ve PKK'nin ideolojik, siyasal ve sosyal yapısında bazı değişimler ortaya çıkmıştır. Sovyetler Birliği'nin yıkılması, ABD'deki 9-11 Eylül olayları, AB ülkelerinde patlayan bombalar, silahlı ulusal kurtuluş örgütlerine bakış açısının değişimi, Türkiye'nin AB'ye katılma süreci radikal toplumsal hareketler gibi uluslararası gelişmeler PKK'nin politik çizgisini etkilemiştir. Diğer yandan ülkede ve Kürt siyasal hareketindeki PKK'nin “yumuşak” bir seküler yapılandırmaya yönelmesi (İslami, Alevi, Yezidi figürlerin daha çok yer bulması gibi), geniş sosyal katmanlara hitap etmesi, bünyesinde toplumun değişik katmanlarına yönelik kurumlar oluşturması, 1999'da Öcalan'ın tutuklanması, OHAL'in kaldırılması, 2002 yılında AK Parti'nin iktidara gelmesi gibi somut etkenler de PKK'nin dönüşümünde ki etkin faktörler olarak sıralanabilir. Bunlar aynı zamanda Kürt siyasal hareketinin de liberal bir sosyalizm'e dönüşmesinde belirleyici etkenlerdir (bkz. White, 2015). Diğer yandan Öcalan (2004; 2015) “demokratik cumhuriyet” konseptini ortaya atmış ve PKK, Kongra-gel olarak ulus devlet talebinden ziyade sınırlar ötesi bir halklar birlikteliğine dem vurmuştur⁹ (bkz. Akkaya ve Jongerden, 2012) ve KCK gibi yeni yapılanmalara gitmiştir (Palabıyık, 2015). “Demokratik cumhuriyet” için yapılan plan, demokrasinin milliyetçilikten, halkın (demos) etnik kimlikten (ethnos) ayrılmasını hedeflemişti. Somut olarak bu, vatandaşlığın etnik köken bağlamında değil, toplumsal cumhuriyet ve sivil haklar bağlamında tanımlandığı veya kavrandığı yeni bir anayasa önerisiyle sonuçlandı. Demokratik cumhuriyet planı devletin niteliğini hedef alırken, demokratik özerklik ve demokratik konfederalizm planları, insan-odaklı ve özgürleştirici, birleştirme siyaseti doğrultusunda devlet odaklı siyaset için bir alternatif geliştirmeyi amaçladı” (Jongerden, Mayıs 2015). Aslında öz-yönetim, Hardt ve Negri'nin (2000) dediği gibi devletsiz olarak “çokluğun” (multitude) kendi kendini yönetmesi burada radikal demokrasi eşiğinde gerçekleştirmesi olarak görülebilir. PKK ortodoks-Marksist devrimci çizgisini terkedip, post-marksist, post-yapısalcı yani Gramscici bir ideolojik-politik ve elbette pratik bir çizgiyi (özellikle hareket şavaşı ile birlikte “mevzi şavaşı”na daha çok başvurulması açısından) inşa etmeye yönelmiştir.

9 “Demokratik Ulus Hareketi...ayrı bir devlet hedefinden ziyade, demokratik bir siyasi oluşum ve yönetim arayışındadırlar...Aynı devlet çatısı altında demokratik siyasi oluşum tarihinin de en çok tanıdığı siyasi varlık biçimidir” (Öcalan, 2009: 327).

Aynı anda PKK bir gerilla hareketi olmanın ötesine geçerek, buna ilaveten organik (parti örgütlenmesi) olarak entelektüel temelde bir rol de üstlenmiş ve kültürel (ideolojik) bir karşı-hegemonyayı etkili şekilde tesis etmeye girişmiştir. Özellikle sivil toplum alanında medya, dil, din gibi araçlarla kitleler eğitime başlanmış ve yeni ortak bir algı ve irade oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu aynı zamanda ortak bir politik kimlik inşası anlamına da gelmektedir. Bu kolektif siyasal kimlik Kürt toplumunun ciddi bir kesiminde kabul görmüş, hatta devlet aygıtları bile belli bir derece de kriminalize ve "terörize" ettiği bu kimliği (bkz. Yeğen, 1996) kabullenmek zorunda kalmıştır. Modern, seküler ve sosyalist değerler üzerine kurulu "yeni" Kürt siyasal kimliği Türkiye'nin Kürt politikasında belirleyici rol oynamıştır.

3.2. Demokratik Kamusal Alanda Siyaset

HDP'ye kadar olan süreç içinde Kürt siyasal kimliğine referans veren birçok legal parti kuruldu. Yani Kürt yanlısı siyasal partilerin tarihi fiilen 1990'da SHP'nin Kürt politikasından rahatsız olup ayrılanlar tarafından kurulan HEP ile başladı. HEP'in kapatılmasının ardından benzer isimle ve amblemle sırasıyla DEP, HADEP, DEHAP, BDP ve DTP (bkz. Watts, 1999) kuruldu ve bu legal partiler Kürtlerin insan hakları, kültürel hakları ve dil talepleri istemleri için parlamenter siyasette yer alma mücadelesine devam ettiler. Legal zeminde ("ovada") *organik entelektüel* olarak yürüttükleri faaliyetler belirli bir Kürt kimliğini gerçek siyasal kültürel kimlik veya sosyal bir gerçeklik olarak inşa etmiştir. Bu partiler önce yerel yönetimlerde ilk yönetim deneyimini yaşamaya başladılar (bkz. Şimşek ve Jongerden, 2015). Daha sonra HADEP'ten başlayarak diğer sol-kanat partilerle ittifaklar kurdular ve 'blok' siyaseti kültürü geliştirdiler. Bağımsız adaylarla TBMM'ye milletvekili göndererek Kürt legal siyasetini farklı bir boyuta taşıdılar.¹⁰

Ama bu partilerin hemen hemen hepsi "terör" ile bağlantılı oldukları gerekçesiyle kapatıldılar. Bu konsept, HDP de eski siyasetin temsil krizinden dolayı bir yeni "politik olan" oluşturmaya gitmiştir ve bunu yaparken de yeni bir radikal demokratik gramer kullanmıştır. Aşağıda değinileceği gibi, bu açıdan artık Gramscici anlamda sivil toplum alanına yönelik referanslar ve sivil toplumla ilgili pratikler Kürt siyaseti içinde giderek daha çok yer edinmeye başlamıştır. Yani Kürt siyasal hareketi açısından "pasif devrim"e (aşındırma, yer tutma şavaşı/mevzi şavaşı) referansla, "modern prens" olarak

¹⁰ 2007'de DTP öncülüğünde "Bin Umut Adayları" bloğu bağımsız aday yöntemi ile 22 milletvekili meclise gönderdi. 2011'de ise BDP eşliğinde "Emek, Barış ve Özgürlük" bloğu 36 milletvekili ile meclise girdi.

nitelendirilebilecek “Parti” konseptinin (Gramsci, 1971) artık legal anlamda kamusal alanda da kullanımını artırmıştır. Bununla birlikte dışsal hegemonik mücadele de aralıksız olarak devam etmiştir. Böylece radikal demokratik mücadele, yani sivil toplum alanlarını ve devlet kurumlarını hegemonik (iktidar) gücü elde edilerek dönüştürme fikri daha çok cezbedici gelmeye başlamış, aynı zamanda ortak irade’yi devam ettirme ve kapsam alanını genişletme çabaları da devam etmiştir. HDP’ye kadar yasal zeminde bu entelektüel ve kültürel liderliğini Kürdi-ksenli öncesi partiler (BDP, DTP vb.) yürütürken, HDP ile radikal çoğulcu demokratik bir anlayış, demokratik talepte bulunan diğer gruplarla beraber Kürtlerin de demokratik taleplerini de üstlenmiştir.

Bu aynı zamanda siyasal partiler yanında hukuksal, toplumsal, kültürel, ekonomik ve medya alanlarında faaliyet yürüten çeşitli sivil toplum örgütlerinin de (İHD, TAYAD, Asrın Hukuk Bürosu, Mezopotamya Kültür Merkezi vb.) hegemonik mücadelenin kazanımlarını devam ettirme faaliyetlerine imkân tanımıştır. Fakat belirttiğimiz gibi bu partilerin hepsi etnik-siyaset yapmak ya da “terör” ile ilişkili olmak gibi gerekçelerle kapatılmıştır.

3.3. Siyasal Olana Yöneliş

Kürt siyasalının dönüşümünü kısaca özetledikten sonra asıl üzerine yoğunlaşmak istediğimiz konu, önceki Kürt yanlısı siyasal partilerden daha farklı dinamiklerle ve daha geniş bir misyonla kurulan HDP olacaktır. Bundan önceki partiler dayatılan belli içsel dinamikler, dış baskılar, şiddet ve güvenlik sarmalında Kürt/bölge partisi ile Türkiye(li) partisi olma konusunda önemli sorunlar yaşamışlardı (bkz. Barkey ve Fuller, 1997). Ama HDP bu paradigmanın dışında bir siyaset üretmeye başlar. 1968 kuşağının öncü isimlerinden BDP Mersin milletvekili Ertuğrul Kürkçü (19.08.2013), HDP kuruluşunu ve yeni politik sınırların dinsel ve etnik antagonizmanın ötesinde “politik olan”ı kurmalarını ve kurucu dışsal olmalarını şöyle açıklamaktadır; “Amacımız Türkiye’yi anlamsızca ikiye bölen AK Parti-CHP kutuplaşmasının ötesine seslenerek ezilenlerin ortak mücadele platformunu kurmaktır. HDP’nin kurulması hem BDP’nin hem de Kürt özgürlük mücadelesinin de öncülük ettiği bir öneridir. HDP 2011 Haziran’ında ‘Emek Demokrasi ve Özgürlük Bloğu’ olarak hareket eden güçlerin, yeni katılımlarla birlikte üçüncü bir odak ve kutup oluşturma hamlesinin başka bir adımıdır.”¹¹

11 “İşte BDP’nin Yerine Gelecek Partinin Lideri!”, *İnternet Haber*, 19 Ağustos 2013, bkz. <http://www.internethaber.com/iste-bdpnin-yerine-gelecek-partinin-lideri-573282h.htm>

Bu bağlamda burada Mouffe'dan esinlenen ve özcü olmayan bir bakış açısıyla yapacağımız değerlendirmeler, belirli içsel sebeplerden, örneğin, yürütülmekte olan çatışma çözümleri, silahsızlandırma ve barış süreci, cumhurbaşkanlığı seçimi, başkanlık sistemi tartışmaları, HDP'nin seçimlere parti olarak girme kararı, gibi gelişmelerden bağımsız düşünülemez. Hatırlatmak gerekirse, çalışma, 7 Haziran 2015 genel seçimlerine kadar olan moment üzerine yoğunlaşmakta ve 7 Haziran sonuçları dışında, seçimden sonraki süreci kapsamamaktadır. HDP'yi önceki Kürt siyasal partilerinden ayıran önemli bir özelliği, sistemden "geri çekilmek" ya da "toplu çıkış" (bkz. Hardt ve Negri, 2000) yerine varolan sistemi radikal bir politikayla dönüştürmeye girişmiş olmasıdır. Böylece HDP "başka Türkiye" diye adlandırabileceğimiz bir yeni politik proje (*yeni hayat*), agonistik demokratik bir kamusal alan, radikal bir kimlik ve radikal bir vatandaşlık önererek ve bu yeni düzeni sistemle "yüzleşmeyi" ve sisteme "katılımı" (Mouffe, 2013) tercih ederek, sistemi radikal olarak dönüştürmeyi amaçlayan yeni bir siyasal zemin oluşturmuştur.

Bu anlamda inceleme yeni bir politik döneme yani, Kürt siyasal hareketinin artık post-Gramscici bir çizgiye oturduğu, kuramsal açıdan Mouffe'cu agonistik radikal politik teorik işleyişin hâkim olduğu bir döneme odaklanmaktadır. Neoliberal siyasetin sonucu ve ardılı olarak gelişen post-siyaset döneminde, Kürt ulusal/siyasal hareketi açısından, hegemonya ve antagonizma farklı bir evreye geçmiş olmakta, antagonistik ilişki yeni bir siyasal üretim üzerinden agonistik bir yapıya dönüşmeye başlamaktadır. Kürt özcü, tekil kimliğine dayalı politika evrimleşmiş, popülist bir söylem kurmuş ve radikal bir demokratik siyaset çizgisi oluşturarak yeni agonistik çoğulcu ve hasım siyaseti bakış açısıyla bir karşı-hegemonya kültürü inşa etmeye girişmiştir. Böylece, HDP Kürt siyasal hareketi ile bağını koruyarak, yeni bir politik gramer ile bir politik proje¹² ile Türkiye siyasetine dâhil olmuştur. Bu süreç 2007 yılından beri aktif olan ve yine Kürt siyasal hareketinin dönüşümü doğrultusunda içinde oluşumu tamamlanan Demokratik Toplum Kongresi (DTK) ile Halkların Demokratik Kongresi (HDK) ve de Gezi hareketi ile, Podemos ve Syriza örneklerine benzer şekilde toplumsal hareketlerin yarattığı sinerji ve Öcalan'ın (2009) "demokratik modernite" gibi ideolojik önermeleri ile konsolide edilmiştir.

HDP'nin karizmatik eşbaşkanı Selhattin Demirtaş, 6 Mart 2015 sabah bir televizyon programında konuşurken, HDP'nin popülizme yönelişinin ipuçları sayılabilecek önemli açıklamalarda bulunmuştur. Demirtaş artık Kürt

12 "Proje" kelimesi burada Mouffe'un (ve Laclau'nun) önderdiği alternatif bir düzen anlamında kullanılmıştır.

ulusal siyasal hareketinin bir üst evreye geçtiğini belirterek, HDP'nin Kürt yanlısı tekil, özcü yani etnisiteye dayalı bir siyasi parti olmak yerine daha çoğulcu ve kapsayıcı bir parti olmaya yöneldiğini, bu yönüyle de tüm kesimlere hitap eden tek, Türkiye partisi olduğunu ifade etmiştir. Örneğin, çok sayıda başörtülü, Alevi, Ermeni, Arap, Roman Süryani, Asuri, Caferi, Laz, Gürcü, kadın, LGBTİ üyeleri ve yine bu kesimlerden çok sayıda aday adaylarının olduğunu, Yaşar Kemal'in "çok renkli çiçek bahçesi", sözünü hatırlatarak beyan etmiştir. Demirtaş, Türkiye'de bir (hegemonya) boşluğunun olduğunu ve solun halka yanlış tanıtıldığını savunarak krizlere sol bir ekonomik politik proje önderdiklerini belirtmiştir. Program sunucusu Cüneyt Özdemir'in "neden Kürt sözünü hep altını çizerek anlatıyorsunuz?" sorusuna "yıllardır siz hep üstünü çizdiğiniz için", cevabını vererek eşit yurttaşlık, yani radikal vatandaşlık nosyonunun tanınması durumunda, hiç kimsenin homojen bir kimlik siyaseti yapmasına gerek kalmayacağını belirtmiş, böylelikle HDP'nin yeni siyasal bakış açısının da ipuçlarını vermiştir.¹³ Bu çerçevede Kürt sorununun var olan hegemonik rejimin diğer siyasi açmazlarının dışında tutulmaması gerektiğinin ve mücadelenin bu radikal politikaya göre sadece tek bir siyasi aktör üzerinden ve sadece onun kendine özgü demokratik talepleri doğrultusunda ilerleyemeyeceğinin, daha geniş ve bütünlüklü bir hat üzerinden yürütülmesi gerektiğinin altı çizmiştir.

Elbette toplumsal ve siyasal kimlikler değişmez olgular değildir, değişime ve dönüşüme açık alanlardır. Bunlar hegemonik eklemlenme üzerinden sürekli değişir ya da güç mücadelesinin alanı haline gelirler (Laclau ve Mouffe, 1985). Kürt kimliğini de bu bakış açısına göre değerlendirmek gerekir. Burada önemli olan nokta HDP'nin siyasetin gündeminde olan talep ve eğilimleri demokratik, politik bir pota içinde mobilize ederek kolektif bir kimlik kurma hedefidir. Bu hedef aynı zamanda varlığını yakıcı bir şekilde hissettiren, *radikal çoğulcu demokratik* politikanın oluşması ve bu alandaki boşluğun doldurulmasıyla, yukarıda ifade ettiğimiz organik politik krizin aşılması için de gereklidir. Aslında spesifik olarak, HDP politik bir kimlik olarak radikal demokratik vatandaşlık kimliği oluşturmak istemektedir. Bu kimlik herkes için özgürlük ve eşitlik vurgusunu öne çıkaran radikal bir demokratik yorumlama ile gerçekleşebilir ve bu yapılırken bireysel özgürlük ve sivil katılım (yani siyasal) arasında da bir denge oluşturulur. Dolayısıyla da çok kapsayıcı bir yapı ile HDP'nin, mesala Süryani, Hristiyan milletvekili, ya da belediye başkanı olması, Avrupa'da Ermeni bir sözcü tarafından temsil ediliyor olması veya kadın eşbaşkan kotası olması gibi örnekler bunun yansımasıdır. Bu türden örnekleri çoğaltmak mümkündür: Alevi, Sünni, Çerkez, Êzidi, Pomak, Gürcü, Arnavut,

13 Bkz. CNN Türk 5N1K, https://www.youtube.com/watch?v=97EmFgJNH_4

seküler, anti-kapitalist Müslüman, solcu, LGBTİ gibi geniş kimlikli bir çoğulculuk, buna örnek bir model teşkil eder¹⁴ ve bütün bu grupların demokratik talepleri doğrultusunda ortak bir kimlik, yani vatandaşlık tanımlaması yapılmaya çalışılır.

4. Agonistik Kamusal Alan: Sol-eksenli Popülizm ve Kolektif Siyasal Tutkunun Mobilize Edilmesi

Popülizm demokrasilerde önemli bir temsil boyutu görevi taşımaktadır. Dünya siyasetinde popülizme genel olarak negatif anlam yüklenmiştir ve özellikle Türkiye'de popülizmin temsilciliğini yapan sağ partilerin halkta politik ve ekonomik olarak bıraktıkları kötü izlenimlerden dolayı, sol partilerin çok tercih ettiği bir politik araç olduğu söylenemez. Ancak bu araştırma açısından popülizm kavramı klasik ve negatif algılamadan ziyade, daha çok söylem analizinin bir parçası, radikal demokrasiye giden bir strateji ve hegemonya mücadelesinin incelenmesi açısından sosyal gerçekliklerin bir parçası olarak değerlendirilecektir.

Bu bakış açısıyla, Laclau, Mouffe, Yannis Stavrakakis, Francisco Panizza gibi (organik) entellektüeller (bkz. Panniza, 2005) ve Essex Üniversitesi'nin bünyesinde Söylem Analizi Okulu¹⁵ olarak da anılan ya da Selanik'teki Aristo Üniversitesi eksenli Popülizm¹⁶ gibi projeler ve kurumlar sol siyasal aktörlerin popülizm'i olumsuz algılamalarını eleştirmektedirler. Bu kurumlar, çeşitli sol aktörlerce popülizmin demokrasi için tehlike olarak görülüyor olmasına rağmen, bunların siyasal söylem ve politikalarının popülistleştirilmesi üzerine ciddi çalışmalar ve yayınlar yapmaktadırlar. Yukarıda bahsettiğimiz bu radikal-yapısalcı, yapı-sökücü düşünürlere göre, post-siyaset'in ahlaki ve rasyonel uzlaşma çabasının sonucu olarak, bu negatif algılamadan dolayı sağ-eğilimli popülist partiler ciddi kazanımlar elde

14 Örneğin, Bursa 2'nci sıra milletvekili adayı Çerkes, Metin Kılıç, Artvin'in Borçka ilçesinden Kocaeli adayı Laz, Sinan Odabaş, İstanbul 3'üncü bölge 2'inci sıra Ermeni adayı, Garo Payan, Süryani adayı, Erol Dora vb. Bkz. "Eşit Gelecek İçin Ortak Adres HDP", *Evensel*, 14 Nisan 2015.

15 Lacalu'nun Kamu Yönetimi Bölümünde 1970'lerden beri oluşturduğu bu düşünme geleneği. Bu gelenek, Lacalu'nun ölümünden (2014) sonra David Howarth, Alleta Norval, Jayson Glynos gibi entelektüeller tarafından hegemonya, söylem, demokrasi, kimlik vb. konularda çalışmalar yürütmektedir.

16 Popülist söylem ve demokrasi anlamına gelen bu araştırma projesi Essex geleneğinden gelen Yannis Stavrakakis tarafından kurulmuş ve genelde genç akademisyenlerce daha çok popülizm, diskur ve demokrasi üzerine çalışmalar yürütmektedir. Bkz. <http://www.populismus.gr/>

etmişlerdir. Paradoksal olarak, sağcı partiler işçi sınıfında dâhil olmak üzere, halkın taleplerini istemlerini ve tutkularını daha iyi bir şekilde algılamış ve bunları siyasetin içinde uygun söylemler (güçlü vatan, birlik ve beraberlik vb.) kullanarak mobilize etmiş ve bu şekilde hegemonik bir kültür oluşturmuş, tabiatıyla da ciddi destek alarak iktidar gücünü elde etmişlerdir. Çünkü siyaset pozitivist ve rasyonelci sol'un düşündüğü gibi tamamıyla mantığa dayalı bir ilişkiler ağı değildir, kitlelerin kolektif arzuları (din, milliyetçilik vb.) umutları (mesala ekonomik büyüme) ve korkuları (ötekinin yarattığı tehdit gibi) siyasetin yönünü etkilemektedir. Böylece bu sağcı popülist partiler siyasal alanı iyi çözümlenmiş işçiler de dâhil toplumun çok farklı kesimlerine hitap ederek (Avusturya'da Haider FPÖ, Fransa'daki Jean-Marie Le Pen ve AK Parti gibi) geniş kitleleri harekete geçirmektedirler. Bunu yaparken anti-demokratik bir söylem ve siyasal üslup kullanarak belirli kesimleri ötekileştirerek (yabancı, feminist, gey, siyahi, kafir vb.) devlet aygıtı üzerinden hegemonik bir güç elde etmektedirler. Bu, rızadan ziyade baskı üzerine kurulmuş bir egemenlik olduğundan, meşruluklarını korumak için artık hegemonyadan ziyade otoriter bir sisteme dönüşmektedirler.

Ancak bu siyasetin anlamsızlaştırılması durumu, özellikle Türkiye gibi ülkelerde varolan merkezi siyasal partilerin artık "gerçek birer seçenek" olamayışlarından, farklı çözümler sunamayışlarından kaynaklanan siyasal tıkanma ve krizin ürünüdür. Bu temelde sağ-popülist partiler yükselişe geçmişlerdir. Çünkü popülist pratikler, var olan sosyal ve siyasal kurumların istikrarlı bir düzen oluşturmadaki başarısızlığı üzerine ortaya çıkarlar. Ekonomik ve politik krizler başlıbaşına tek sebep değildir, popülizmin yükselişinde otoriter hükümet, askeri diktatörlük ya da politik kurumların yenilenmesi gibi (Panizza, 2005) sebepler de etkilidir. Bu bağlamda popülizm sadece tepkiden öte bir durumdur ve solun kullanmaması için hiç bir geçerli sebep yoktur. Bu yüzden, Laclau (2005) siyasalın oluşma koşulları ile popülizmin bir olduğunu idda eder ve her ikisini de sosyal ayırım üzerine dayandırır. Çünkü popülist, Althusserci ifadeyle "çağırma" hegemonik mücadelenin bir nesnesidir.

Türkiye siyaseti incelendiğinde, popülizmin siyasal kültürde önemli bir yeri ve etkisi olduğu görülür. Özellikle yoğun bir sağ popülist parti ve karizmatik popülist lider baskınlığı göze çarpar (Örn. Menderes, Demirel, Erbakan, Özal ve Erdoğan). Bu bağlamda, AK Parti hem Türkiye'de hem de Avrupa'da bu tarz sağ-eksenli popülist siyasetin en iyi örneklerinden birini teşkil etmektedir. Yannis Stavrakakis'in (2005) belirttiği gibi Yunanistan'da, Latin Amerika'da ve kısmen de olsa Amerika'da siyasallaştırılmış dinsel söylemler popülist olarak kabul görmektedir. Türkiye'de de dinsel söylemler siyasal hayatın önemli bir parçası olmuş ve popülist amaçlar için kullanılmıştır. Murat Belge (2015) tartışmanın bu boyutuna Laclau'yu referans göstererek katkıda bulunmaktadır; "dünya görüşü düzeyinde, 'popülist'

denebilecek bir ideolojiyi sakıncalı bulurum, çünkü böyle bir bakış, maddî ve nesnel süreçleri kavramakta da, değerlendirmekte de, yetersiz kalır. Nesnel gerçeklikten kopuk talepler ya da iddialar vb., sonuçta, sol siyaset için zararlıdır. Ama somut siyasetin yürütülmesine, 'popülist' diyeceğimiz ögeler, tavırlar vb. zorunlu olarak karışır".

Özellikle HDP'nin 7 Haziran öncesi oluşan radikal demokrasiye ulaşma amacı taşıyan sol-eğilimli popülizmi; acaba başka bir alternatif model ya da başka bir Türkiye mümkün mü? gibi bir soru doğurmuştur. Halen AK Parti'nin inşa ettiği "yeni Türkiye" (yeni-Osmancılık) ile karşı-hegemonik güçlerin "nasıl bir Türkiye?" (CHP'lilerin "eski" ve HDP'nin "başka" Türkiye bakış açısı gibi) tartışması ülkenin siyasal gündemini meşgul etmektedir. Bu doğrultuda HDP'nin sunduğu büyük insanlık ve yeni hayat gibi önermeler de kurucu-dışsal olarak ve karşı-hegemonyacı bir pozisyon amacı içermektedir (bkz. Şur, 2014; Küpeli, 2014). Aynı anda siyasi rekabetin "Biz'ler"de yaratılmaya çalışılan kolektif siyasal kimlik ve buna zemin hazırlayan alternatif kültür yaratma bu amaca hizmet etmektedir (Tekdemir, 2015a Laçiner, 2015). Bu bağlamda, Wittgenstein (2009)'in "dil oyunu" (*language game*) teorik bakış açısıyla gözlemlendiğinde, kullanılan bu yeni dil ve söylem ile var olan değerler üzerinden yeni bir "toplum hayali" oluşturulmak istendiği söylenebilir. HDP yeni bir politik felsefe olan agonistik bir demokrasi çerçevesinde bu yeni siyaset ile kitlelerin sesi daha doğrusu sesi olmayanların sesi olup olamayacağı kaygısına rağmen 7 Haziran seçim sonuçlarıyla değişik kimliklerin desteğini alabilmeyi başardığını ortaya koymuştur (bkz. Grigoriadis, 2016).

Kürt hareketi demokratik taleplerinden dolayı zaman zaman demokratik hareketlerle işbirliğine gitmiştir. Bu bir nevi Gramsci'nin "tarihsel blok" tarzı bir çaba olarak da görülebilir. Örneğin, AB yanlısı reform düzenlemelerini desteklemiştir ama bu toplumun diğer kesimlerine yani bütüne ulaşamamış, bir Kürt ve bölge partisi olma olgusundan uzaklaşmamıştır. HDP esasen kendini bir anlamda, *önyarguların kırılma hamlesi* olarak tanımlamaktadır. *Türkiyelileşme* güçlü bir şekilde dillendirilmiş, (özellikle aşırı uç milleyetçi kesimlerin tepkisine rağmen) Ege, Karadeniz ve ülkenin diğer bölgelerinde siyasi faaliyetler daha da yoğunlaştırılmıştır. Başka önemli bir slogan ise "prangalarımızdan kurtulun" olmuştur. Aslında HDP Türkiye siyaseti içinde kendini sadece Kürt talepleri ekseninde siyasi bir gettoya sıkıştırmaktan ziyade, faaliyet alanını genişleterek, farklı kimlikleri bünyesine alarak bir "postmodern tarihsel blok" ve de popülist bir kimlik kurma girişimi, daha ötesi radikal bir çoğulcu kamusal alan yaratma projesi olarak var etmiştir.

Bu çerçevede savunulan radikal demokrasi, çeşitli ifadelerle de adlandırılmıştır (demokratik cumhuriyet, demokratik konfederalizm,

demokratik otonomi, demokratik modernite vb. bkz, (Öcalan, 2009; 2015).¹⁷ Tabii Kürt siyasal yaşamı içinde HDP öncesi bu söylemler, tam olarak HDP'nin yeni siyaseti ile pek bir söylemsel örtüşme sergilememektedir. Daha önceki Kürt siyasetinin söylemi daha çok koloni olma, emperyal güçlere karşı mücadele, devrim, bağımsızlık, “büyük Kürdistan” gibi önermeler üzerine kurulmuştur. Bu bakış açısı, Mouffe'un kendini teorik çerçevede ayırt ettiği İtalyan autotnomist ya da sınıf-merkezli Marksist radikal demokrat düşünürlerin (Paolo Virno ya da Hardt ve Negri gibi) toplu çıkış ve mutlak demokrasi konseptine daha çok uygun düşmektedir. Mouffe (2013) ise radikal demokrasi siyasetini daha farklı bir siyasal dil ve yöntemle gündeme getirilmekte¹⁸ ve sistem ile yüzleşmekten, katılımdan bahsetmektedir. Örneğimize döndüğümüzde, HDP bu bağlamda devraldığı ciddi sayıda yerel yönetimler ve bu yerel güç kazanımı sonucunda oluşmuş bir yönetim tecrübesi sağlamış, halk üzerinde yasal ve temsili siyaset zeminde bir hegemonya kurabildiğini, ülkenin doğu cephesinden gelen bu destek ve batı cephesinde ki sempati ve destek ile yüzde on barajını aşır politik bir özgüven kazandığını görebiliriz. Böylece, HDP Türkiyelilik söylemi doğrultusunda ülkede var olan sol, sosyal demokrat ve de seküler grupların temsil eksikliği ve muhalefet boşluğunda, demokratik yöntemlerle iktidar gücüne ortak ya da ele geçirme amacı ile mobilize olmuştur. Bu açıdan çalışmamamız Akkaya ve Jongerden'in (2012; 2013) radikal demokrasine ilişkin yorumlarına katılmakla birlikte, fakat onlardan farklı olarak HDP ve PKK'nin radikal demokrasi algılamalarını ayırtmıştır. Jongerden'in (Mayıs 2015) “demokratik özerklik ve demokratik konfederalizm projesinde, PKK, geri çekilme ya da katılım arasında bir seçim yapacak gibi görünmüyor: varolan kurumlarla hedefe kitlenerek (belediyeler), kendi alternatiflerini kendi yaratıyor (konseyler)” iddiasına karşın, bizim PKK ve HDP arasında, bahsettiğimiz radikal demokrasi okuması ayrımı ve projeyi uygulama stratejilerini somutlaştırmak faydalı olacaktır: HDP sisteme entegre, bütünleşmiş ve katılım amaçlı pasif bir yöntem benimserken, PKK, özellikle de Suriye'deki ideolojik paydaşı Demokratik Birlik Partisi (PYD)'nin Rojava'da ki askeri ve psikolojik kazanımlarından sonra, daha çok en son öz-yönetim ilanı ve “devrimci halk savaşı” kararı ve Kürt bölgesinde ki şehir içi “hendek” savaşlarından da anlaşıldığı gibi yeniden kopuş ve ayrılma siyasetine dönme yönünde mesajlar vermektedir.

17 Bu kavramların HDP'nin radikal demokrasi konseptinde belirleyici etken olmasındaki temel neden, HDP içindeki “en etkili bileşen” olan Kürt hareketinin ideolojik formasyonun bu söylemler etrafında şekillenmesinden dolayıdır.

18 HDP Parti Programı için, bkz. <http://www.hdp.org.tr/parti/parti-programi/8>

HDP sistem içinde yer alan meşru politik bir parti olarak, Hardt ve Negri'nin sosyal medyayı etkin kullanan, belirgin bir ideolojik motivasyonla şekillenmeyen, postmodern sosyal hareketler (*occupy movement* vb.) için öngördüğü sistemi redde, ya da sistemden toplu çıkış/göç'e yönelmez. Buna karşın, HDP'nin stratejisinin daha yakın durduğu Mouffe, günlük hayatın akışı içinde bir alternatif sunarak, havada kalan kritik söylemlerin ötesine geçen, yüzleşme/katılım eksenli bir reel politik tutum önererek sistemin ve neoliberal demokratik kurumların Gramsci (2003)'nin "mevzi/pozisyon savaşı" stratejisi ile radikal olarak dönüştürülmesinden bahseder. Başka bir deyişle, sistemin kendi demokratik kurumları temelinde değişimi talep edilmekte, klasik bir direk devrim söyleminden ziyade pasif bir devrim stratejisi güdülmektedir. Nitekim, HDP ve HDP çizgisine yakın olanlar parlamento sistemi içinde yer almayı tercih etmek, ayrıca ciddi sayıda belediye ile yerel yönetimler üzerinden deneyim sağlanmakta, anayasa değişikliği isteyerek devlet kurumlarının radikal restorasyonundan bahsederler. Öte yandan, çalışmamız Gençoğlu-Onbaşı (2016)'nin çalışmasındaki "radikal sosyal demokrasi" konseptine tamamıyla karşı bir tutum sergilemektedir.¹⁹ Mouffe aslında liberal hegemonyanın oluşmasında önemli sorumluluk yüklendiği ve bu duruma kitlelerin rıza göstermesini sağladığı için sosyal demokrasiyi suçlar. Sosyal demokrasi bir alternatif üretmediğinden radikal demokrasi projesini önerir. Gençoğlu-Onbaşı, parti manifestosunda radikal demokrasiden tek bahseden parti olmasına rağmen HDP'den hiç bahsetmeyerek ve CHP üzerinden teoriyi tamamıyla özünün dışında yorumlayarak radikal demokrasi kuramının ana farklı bir yöne ve eksene doğru kaydırmaktadır. Bu durum Mouffe'un amaçladığı hedeflerin çok dışındadır.

Söylem sadece dil, konuşma ya da yazılı metin üzerinden değil, aynı zamanda politik davranış, ilişkiler, kimlik oluşturma, mücadele yöntemi ve buna benzer bir sistematik kurulum ve düzenlemeler olarak düşünüldüğünde, bu söylem sistematığı ve radikal demokrasi projesi Rojava'da ki Kürt siyasi hareketi PYD tarafından (HDP'nin algılamasından farklı olarak) "kanton rejimi" ile hayata geçirmişlerdir. Buradaki uygulama Öcalan'ın Amerikalı anarşist, liberter Murray Bookchin'in felsefesinden etkilenecek oluşturduğu radikal demokrasi uygulamasıdır (bkz. Biehl, 2012). Suriye merkezli sivil savaş ortamında Rojava bölgesindeki radikal demokrasi deneyimi yeniden yaratma üzerine konumlandırılırken, yani klasik bir devrim konseptine yakın bir politik proje olarak gerçekleşirken, Türkiye'de parlamenter sistem içinde yer alan HDP'nin radikal demokrasisi daha çok agonistik bakış açısıyla varolan liberal

19 Mouffe ile olan kısa bir mülakat için bkz. <http://en.theeuropean.eu/chantal-mouffe--3/7859-fighting-right-wing-populism-in-europe> (09.03.2016).

demokratik sistemin radikal bir şekilde dönüştürülmesine rehberlik eden bir siyasal projedir. Yani siyasal bir pasif (d)evrim sürecidir. Burada bahsettiğimiz pasif devrim Tuğal (2009)'ın incelediği İslami hareketlerin başvurduğu pasif devrimden ayrılmaktadır. Kemalist sisteme karşı örgütlenen siyasal İslam, daha çok “Milli Görüş” geleneğinden gelen Anadolu kökenli küçük ve orta ölçekli işletmelerin desteğiyle, neoliberal ekonomiyi taktiksel olarak kullanarak siyasal partiler (Refah, Fazilet, -etkili uygulayıcısı- AK Parti) üzerinden iktidarı ele geçirmeyi hedeflemiştir. Öte yandan Gülen hareketi gibi daha seçkin gruplar devlet aygıtlarına yerleşerek kontrolü ele geçirip (bürokrasi, yargı, polis, askeri vb.) iktidara ulaşmayı hedeflemiştir ve toplumu da bu yönde, özcü ve tekçi bir kimlik bağlamında İslami, muhafazakâr (ya da liberal), Türkçü ve kapitalist değerlerle dönüştürmeye başlamışlardır.

Buna karşın, HDP'nin pasif devrimi daha çok radikal demokrasiye (yeni hayat) ulaşmak için kullandığı bir stratejidir. Amaç neoliberal ekonomiyi ve liberal demokrasiyi radikal bir şekilde dönüştürmektir. Bunu yaparken önce kolektif bir siyasal kimlik (Bizler) oluşturmak, bunun içinde toplumun siyasal tutkularını harekete geçirmek, yeni bir hegemonik kültürü, radikal çoğulcu toplum, sosyalist ekonomi, agonistik bir demokratik ortamında herkese eşitlik ve özgürlük demokratik prensipleri doğrultusunda oluşturmaktır. Bu da doğal olarak neoliberal siyasete ve kapitalist ekonomiyi karşı-hegemonik bir duruştur. Bu süreçte sol-eksenli bir popülizm ile iktidar elde edilip, bu kurumların bu söylem içerisinde restore edilmesi hedeflenir. Çünkü var olan siyasal kriz, yani post-siyaset ya da post-demokrasi durumu (siyasi farklılıkların azlığı, homojenleşen sağ ve sol partilerin merkezileşmesi ve farklı kimliklere kamusal alanda fırsat alanı yaratmadaki acizlikleri gibi) Türkiye'nin genelinde etkilidir. Bu anlamda sol eksenli demokratik popülist siyaset, ülke geneline taşınmak istenmiştir. HDP ülke siyasetinde daha etkili olunabilmesi, daha çok kitleye, kesime ve farklı kimliklere ulaşılabilmesi, mevcut sistemin dönüşümün sağlanabilmesi için, “devletin partisi değil, halkın partisi” popüler sloganı kullanılmaya başlamıştır. Bu yeniden yapılandırılmış demokratik siyasetin uluslararası boyutuna da değinmek gerekir. Bir yandan Avrupa'da Syriza ve Podemos ile olan yakın ilişkiler, öte yandan Ortadoğu'da Rojava-Suriye, Başur-Irak ve Rojhelat-İran gibi ülkelerdeki Kürt örgütlenmeleri ve diğer demokratik muhalif güçlerle ortak hareket çabaları bu amaç doğrultusundadır ve aynı zamanda bu radikal siyaset eğilimin ürünüdür. Örneğin, HDP eş genel başkanları Selahattin Demirtaş ve Figen Yüksekdağ (30 Haziran 2015) ortak açıklamalarında “adalet, eşitlik ve demokrasi adına kemer sıkmaya karşı verdikleri mücadelede Yunanistan halkı ve hükümetiyle birlikteyiz.

Mücadeleleri bize başka bir Avrupa'nın mümkün olduğunu gösteriyor"²⁰ diyerek alternatif başka bir Türkiye söylemlerinin aslında Avrupa ve Ortadoğu için de arzuladıklarını da göstermişlerdir.

Bu argümana paralel olarak, Mouffe (2008, 2015) neoliberal küresel dünyanın yarattığı ileri endüstriyel toplum ve bireysel tüketici/müşteri kültürü içinde oluşan siyasetsizliğin aynı zamanda "erdemlilik" sözcüğü ile meşrulaştırılıp sağlamalaştırılmaya çalışıldığını belirtir. Siyasetin ideolojik (sağ/sol ayrımı gibi) bir ayırımdan ziyade ahlaki temelde, yani iyi ve doğru temelinde şekillenmesinden şikâyet eder. Bu da tabiiyle beraberinde demokratik siyasal kamusal alanda herhangi bir agonistik müzakerenin olmayışını getirir ve insanları alternatif üretmemeye yönlendirir, hatta böyle bir ihtimalin olduğunu düşünmekten uzaklaştıran bir kaos ortamına sokar. Meşhur, Britanya'nın (İngiltere) neo-liberal başbakanı Margaret Thatcher bu durumu "başka bir alternatif yok" diyerek ifade etmiştir. Türkiye'de kendine özgü bir şekilde bu küresel ekonomik ve siyasi krizlerden nasibini almıştır. Neoliberal ahlaki bakış açısı aynı zamandan toplumdaki antagonistik ilişkileri de yok saymıştır ama düşmanlık/muhalefet toplumların varlığındadır ve çok değişik şekillerde sosyal ilişkiler içinde görünür. Bütün bunlar gerçekleşirken tabii ki etik ile siyasal arasında yeniden bir bağ kurulmalı ve demokratik eşitlik ve özgürlük ilkelerine de sadık kalınmalıdır. Fakat bu ilkelerin çeşitli biçimlerde ve çatışmalı olarak yorumlanmaları mümkündür.

Bu bağlamda, HDP'nin yeni söylemler, semboller ve kavramlar üzerinden kolektif siyasal tutkuyu harekete geçirme hedefinde olduğu söylenebilir. Örneğin, Demirtaş 18 Mart 2015'te Hakkari'deki Newroz kutlamalarında Kürt geleneksel kıyafeti giyinmiş ve boynuna Rize yöresine ait bir keşan atkısı takmıştır. Aynı gün iki eş genel başkan Demirtaş ve Yüksekdağ, Çanakkale Savaşı yıldönümü dolayısıyla ortak bir basın açıklaması yapmış ve bu konuda resmi tarih söyleminden uzak radikal bir çoğulcu söylem ile popülist mobilizasyonun uygulama pratiğini göstermişlerdir. Bu bağlamda HDP'de değişik aktörler, gruplar ve siyasal partiler, yani sayısız bileşenler bir ara gelmiştir. HDP bu grupların demokratik tutkularını (Cemevi, ana dilde eğitim, eşitlik, özgürlük, güvenlik vb.) mobilizasyonun etmeye başlamış, ortak bir demokratik dil oluşturulmaya yönelmişler ve geniş bir sosyal, kültürel, sınıfsal, dinsel, cinsiyet ve ideolojik ayırım üzerine kurulu bir kimlik kolasyonuna dayanan, yani Laclau'nun deyiimi ile bir *eşdeğerlilik silsilesi* kurmuştur. Mesala, partinin bazı bileşenlerini sıralarsak, tarif ettiğimiz resim daha çok

20 "Yunanistan Halkı ve Hükümetine Olan Desteğimizi Yineliyoruz", bkz. HDP web sitesi: <https://www.hdp.org.tr/basin/basin-aciklamalari/yunanistan-halki-ve-hukumetine-olan-destegimizi-yineliyoruz/6211>

netleşecektir. LGBT dernekleri, (Örn. KAOS-GL), feminist gruplar (Örn. İzmir feminist kadınlar), çevreci kurumlar, hemşeri dernekleri, meslek örgütleri ve sendikalar, İslami Kürdi kuruluşlar (Azadi gibi), Alevi oluşumlar, diaspora gruplar (Avrupa Ezidi Fedarasyonu gibi). Öte yandan sosyalist partiler, örneğin EMEK partisi, Devrimci Sosyalist İşçi Partisi, Ezilenlerin Sosyalist Partisi, Sosyalist Demokrasi Partisi, Sosyalist Yeniden Kuruluş Partisi, Yeşiller ve Sol Gelecek Partisi gibi.

Bununla beraber, direk HDP ile birleşmeyen ama HDP'nin hegomonik mücadelesine eklenen, Birleşik Haziran Hareketi (BHH) gibi aktörler var. BHH yürütme kurulu üyesi Can Atalay²¹ (9 Mart 2015), HDP ile oluşacak ittifak, dayanışma (iltihak değil) üzerine konuşurken agonistik demokrasinin temel elementlerinden eşitlik ve özgürlük üzerine olan duruşlarını şöyle dile getirmiştir: “Eşitlik ve özgürlük mücadelesini toplumsal mücadelelerin arındırıcı ırmağı içinde yeniden ve yeniden kuracak bir özgüvenle hareket edilecek gündür. Bu solun yeniden yapılanmasının da kapısını aralayacak yegâne umuttur.”²² Paralel olarak, Halkevleri Genel Başkanı Oya Ersoy da (11 Mart 2015) “HDP'nin, demokrasi, barış, özgürlük ve eşitlik mücadelesinin önemli bir dinamiği olması”²³ nedeniyle destek çağrısında bulunmuştur. Öte yandan İslami cephede, İslami Kürt kimlikli Azadi gurubu, medrese kökenliler, aşiretler de HDP ile seçim ittifakını deklare etmiştir ve buna anti-kapitalist Müslümanların da HDP yanında yer alacaklarını deklare etmeleri de eklenmelidir. Toplumsal kimlikler temelinde yükselen bu geniş ittifak dışında, HDP'nin siyasal tabanını Azadi hareketin önde gelen üyelerinden Yavuz Delal (11 Mart 2015) şu şekilde ifade etmektedir: “Benim anladığım kadarıyla HDP'nin iki ayağı var: Birisi Türkiye'deki sol ve sosyalist partilerle sürdürdüğü ittifak görüşmeleri, diğeri de Kürdistan seçim ittifakı bileşenleri ve hassaten Kürdistan'da İslami camiayı temsil eden Azadi ile yapmış olduğu veya yapacağı ittifaktır.”²⁴ HDP, popülizmi yani popülist kimlik kurgusunu, genelde Türkiye'nin Batı yakasında modern, demokratik, laik ve sol bir söylem içinde yürütürken, Kürt bölgesinde ise Kürt ittifakına yönelik olarak ortak kimlik, aşiret, gelenek, tarihsel birliktelik, dil, coğrafya ve İslami bağlar üzerinden yürütmektedir. Azadi hareketinin yanında HDP'nin DBP, DTK, DDKD ve

21 Birleşik Haziran Hareketi (BHH) Yürütme Kurulu Üyesi, Sosyal Haklar Derneği Genel Başkanı ve Mimarlar Odası avukatı.

22 Bkz. <http://www.demokrathaber.net/siyaset/bhh-den-can-atalay-hdp-yle-dayanisma-icerisinde-olmak-gorevimiz-h45971.html>

23 Bkz. <http://www.demokrathaber.net/siyaset/halkevleri-halki-hdp-ye-oy-vermeye-cagirdi-h46044.html>

24 Bkz. <http://www.demokrathaber.net/siyaset/hdp-ile-ittifak-yapan-azadi-hareketin-den-secim-ittifaki-programi-h46061.html>

ÖSP'nin de aralarında bulunduğu bölgedeki aktörlerle yaptığı görüşmeler de olumlu sonuçlanmıştır. "Kürt Seçim İttifakı" kurulurken, blok Kürt halkının ortak talepleri konusunda da uzlaşmıştır.²⁵ Bu "çift hareket" modelinde farklı kutupları birbirine bağlayan sosyo-politik tutkal ise etik-siyaset prensipleri yani (herkese eşitlik, özgürlük) herkesi (daha çok karşı-hegemonya aktörlerini) ortak zeminde (agonistik demokratik kamusal alanda) buluşturma siyasetidir.

Böylece araştırmanın teorik referansları açısından bakıldığında HDP'nin savunduğu radikal demokratik vatandaşlık liberal demokrasideki algılamasının tersine (ve PKK ya da PYD'nin önermesinden de farklı olarak), agonistik demokrasi çerçevesinde, siyasette rasyonel antagonistik biz ve onlar ayrımını siyasal olan üzerinden yeniden yaparak, yok edilecek düşman yaratılmadan, kimseyi *ötekileştirmeden* ve "eritici uzlaşma"ya gidilmeden, ihtilafli alanlarda "çatışmalı konsensüs"sa gidilerek biz ve onlar ayrımını evcilleştirip agonizm içinde hasım yaratmaktadır, yani demokratik platformda demokratik talepler dile getirilmektedir (Tekdemir, 2015b). HDP bu durumu radikal demokratik politik bir proje olarak sunmaktadır. Bunun kavramlaştırılması ise *Türkiyelileşme, yeni hayat, büyük insanlık ve biz'ler* gibi önermeler üzerinden tasarlanmaktadır.

Bu mantık silsilesine göre "Kürt sorunu" diye adlandırılan anlaşmazlık ve 7 Haziran öncesi gündemde olan çatışma çözümü ve barış sürecine baktığımızda, aslında çözüm "çatışmalı uzlaşma" gibi sembolik demokratik çoğulcu bir zeminde gerçekleşebilir. Antagonist düşman yerine agonistik bir hasım politikası oluşturularak çatışmanın tarafları arasında agonistik çoğulculuğun önerdiği gibi demokratik kurumlar yani hasımlar arasında sembolik bir zemin yaratılarak rasyonel ve ahlaki yapıdan ziyade politik olana dayanan bir çözüm sürecinden bahsetmek mümkündür. "Akil İnsanlar" sivil insiyatifinin pratiği üzerinden bu kurgulanma gözlemlenebilir. Ortada liberal-muhafazakâr, neo-liberal, sosyal demokrat ya da radikal demokrat gibi farklı ideolojik tanımların arasında hala devam eden hegemonik bir mücadele söz konusu olmasına rağmen, bu heyet insanların güvenini sağlayacak, geçmiş acılarını saklayacak, ortak bir kamusal zemin oluşturup antagonistik müzakere yolları açmayı denemiştir. Burada esas mesele ortada farklı fikirler ve mücadeleler olsa bile birbirine karşı agonistik bir saygı çerçevesinde diyalog kurma gerekliliğidir. Ne yazık ki 1 Kasım erken seçim öncesi ve sonrası hala devam eden çatışmalı ortam bu kanalların açılmasına izin vermemektedir.

Bu ortamda aslında, Spinoza'nın altını çizdiği siyaseti yönlendiren, halkın tutkularını belirleyen ve hegemonik güce imkân ya da meydan okutan iki

25 Ortak talepleri görmek için bkz. http://ozgurgundem.com/?haberID=128269&haberBaslik=KÜRDİSTAN%20İTTİFAKI&action=haber_detay&module=nuce

önemli beklenti, “umut” ve “korku” tetikleyici rol oynamaktadır. Bunun altında da “müşterek istekler” yani demokratik talepler yatar, bu da HDP’nin toplumda yaratmaya çalıştığı sinerjinin sebebidir. HDP’nin 7 Haziran 2015 genel seçimlerinde %13’lük bir sonuç ile 80 milletvekili çıkararak tarihi bir başarı sağlaması bu duruma örnek gösterilebilir. AK Parti ve Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın toplumun bazı kesimlerinde yarattığı korku duygusu; mesala rejimin varlığı, demokrasinin ve laikliğin geleceği, Kürt sorunun çözüm(süzlüğü) sürecinin daha fazla toplumsal ayrışmaya yol açması gibi korkular, beraberinde bunu dengeleyebilecek umut vadeden alternatif bir siyaset ve aktör olarak HDP’nin yükselmesini sağlamıştır. Ancak yeniden başlayan silahlı mücadele ve şiddet ile yerini tekrar korku üzerine kurulu ulusal güvenlik politikalarına bırakmıştır, umudun oluşması için yeniden barış dilinin kurulması elzemdir. Bu doğrultuda HDP ve beraberindeki barış yanlısı sivil toplum örgütlerinin kullandıkları söylem bu dinamiği çalıştırma siyaseti gütmeye çabası içindedir.

Sonuç Yerine

Agonistik teori şablonundan baktığımızda, Kürt sorununun tamamıyla rasyonel konsensüs üzerine kurulacak bir çözümünden söz etmek mümkün olmayacaktır. Özellikle model olarak günümüze kadar ülkeye sunulan AB menşeli neoliberal demokrasinin dışladığı kimliklerin yarattığı organik krizden dolayı, bu soruna çare olmayacağı araştırmanın yarattığı agonistik tartışma zemininde gözlemlenebilir. Bunun ötesinde ortada “üç boyutlu” bir Türkiye’den, yani üçlü bir siyasal yörüngeden bahsetmek mümkündür. Bu yapı “eski Türkiye” (Kemalist modern ve laik bakış açısı), “yeni-Türkiye” (AK Parti ile neoliberal ve siyasal İslam geleneği) ve “başka Türkiye” (HDP-radikal demokrasi önermesi, yani yeni yaşam) kurucu dışsal ekseninde oluşan polarize olmuş, çatışmalı bir sosyal ve siyasal yapıdır. Mouffe bu açıdan Batı demokrasilerinin olduğu gibi Batılı olmayan ülkelere uygulanmasını yanlış bulur. Ülkelerin dinamikleri aslında kendi buldukları sosyal, politik ve ekonomik ve hatta çatışma koşulları içinde kendi demokratik zeminini oluşturabileceğini vurgular. Araştırma örneğimizde de görüldüğü gibi HDP radikal demokrasi normatif kuramını ülkenin gerçeklerine uygun düşecek bir politik proje olarak uygulamaya çalışmıştır.

Bu mantık silsilesi ile sürdürülmekte olan çatışma çözümü ve barış süreci oksimoron bir tabirle “çatışmalı mutabakat” ya da “çatışma ortamında barış” (HDP programında ise “mücadele içinde müzakere” olarak ifade edilmiştir) içinde sonuç alabilir ve bu durum demokratikleşme sürecinin doğası gereğidir. Burada asıl mesele, çatışmanın radikal çoğulcu demokrasiye uyumlu biçimde, düşman olanın daha yumuşak ve demokratik olan hasıma nasıl

dönüştürebileceğidir. Yani ortak, benzerleştirilmiş, homojen kimlikten ziyade (ki bu aynı anda farklı kimliklerin 'eşdeğer' adı altında silikleştirilememesidir), bir arada yaşanabilecek ortak bir zemin yani agonistik demokratik kamusal alandan oluşturulabilir. Özellikle Türkiye gibi derinlemesine polarize edilmiş bir toplum düşünüldüğünde bütüncül bir anlaşma zorunluluğu beklenmemeli, ki olması da zor bir durumdur. Zira demokratik siyaset bu çatışmalar içinde varlığını sürdürebilir ve düşmanlık yerine, ırk, din, ahlak gibi değerlerden uzak, siyasal hasımlık yani meşrulaştırılmış bir rekabet kurulabilir. Laclau ve Mouffe (2001)'un dediği gibi esasında tam bir çözüm ya da bütünsel bir uzlaşma hiç bir siyasal konuda mümkün değildir, çatışma ve antagonizm insanın doğasında vardır ve politize edilir.

HDP hegemonik gücü elde edebilmek için pasif devrim ile sistemin radikal değişimini hedeflemektedir. Gramscici bağlamda mevzi savaşı stratejisi uygulanmakta ve kültürel bir dönüşüm sağlamaya çalışılmaktadır. Mouffecu siyasal tutkular bu anlamda harekete geçirilerek kolektif bir kimlik inşa edilmek istenmektedir. Bu anlayışa göre, radikal demokrasinin oluşması için yeni bir hegemonyanın kurulması gerekir ve yeni hegemonyanın da inşasında "kolektif bir irade" gerekmektedir.

Bu açıdan, HDP'nin biz'ler önermesi ile demokratik mücadele yürüten farklı gruplar arasında bir eşdeğerlilik zinciri yaratılma amacı güdülür. Bu yapılırken yeni bir siyasal olan biz ve onlar ayrımı yeni politik sınırlar çerçevesinde -eşitlikçi, özgürlükçü, demokratik, adil ve bunun karşıtı tekçi, otoriter, baskıcı arasında ki ayrım gibi- tanımlanmakta ve bu şekilde toplum ve siyasal egemenler arasındaki karşıtlık üzerinden bir kolektif özdeşlik yaratılmaktadır. Böylece, HDP'nin yeni siyasal olan kurgulamasıyla hasımlık kavramı demokratik politikanın önemli aktörü olarak yerini alır. Bu anlamda eski rejimin klasik biz/onlar dikotomisine göre ötekileştirilen, özcü kimliklerle homojenleştiren ve yok edilmesi gereken düşman olgusu yerini meşru düşmana ve hasım politikasına bırakmış olacaktır. Ama agonistik çoğulculuk oluşturma başarısı için herhangi bir garanti yoktur ve politik teorik ve analitik olarak bu agonistik demokratik kavramı, farklı bir popülizm ile de bitebilir. 7 Haziran sonrasındaki koalisyon görüşmelerinde belirginleşen karşılıklı suçlamalar, "güven(sizlik)" ve yeniden şiddetin siyasete hükmetmesi sorunu bu durumun başka bir pratik örneğidir. Yani çatışma hala merkezde yer almaktadır.

Kaynakça

- Akkaya, Ahmet Hamdi ve Joost Jongerden (2012), "Reassembling the Political: The PKK and the project of Radical Democracy", *European Journal of Turkish Studies*, (14).
- Barkey, Henry J. ve Graham E. Fuller (1997), "Turkey's Kurdish Question: Critical Turning Points and Missed Opportunities", *The Middle East Journal*, 51 (1): 59-79.
- Bar-On, Tamir (2015), "From Marxism and Nationalism to Radical Democracy: Abdullah Öcalan's Synthesis for the 21st Century", *Challenging Capitalist Modernity II Conference*, Hamburg Germany, <https://kurdishissue.wordpress.com/2015/04/25/1-140/> (02.03.2016).
- Belge, Murat (Şubat 2015), "Siyasette Popülizm", *Taraf Gazetesi*, <http://www.taraf.com.tr/yazarlar/siyasette-populizm/#> (13 Mart 2015).
- Biehl, Janet (2012), "Bookchin, Öcalan and the Dialectics of Democracy", *New Compass*, <http://new-compass.net/articles/bookchin-ocalan-and-dialectics-democracy> (10.03.2016).
- Errejon, Inigo ve Chantal Mouffe (2016), *Podemos: In the Name of the People* (London: Lawrence and Wishart).
- Gencoglu-Onbasi, Funda (2016), "'Radical Social Democracy': A Concept that has much to say to Social Democrats in Turkey", *Contemporary Politics*, 22 (1): 95-113.
- Grigoriadis, Ioannis N. (2016), "The Peoples' Democratic Party (HDP) and the 2015 Elections" *Turkish Studies*, 17 (1): 39-46.
- Gramsci, Antonio (2003), *Selection from the Prison Notebooks* (London: Lawrence and Wishart).
- Hardt, Michael ve Antonio Negri (2000), *Empire* (Cambridge, Massachusetts: Harvard University).
- Howarth, David (Ed.) (2015), *Ernesto Laclau: Post-Marxism, Populism and Critique* (London, New York: Routledge).
- Jongerden, Joost (2015), "Demokrasiyi Radikalleştirmek: Güç, Politika, İnsanlar ve PKK", *Türkiye Politika ve Araştırma Merkezi*, 4 (3): 61-77.
- Jongerden, Joost ve Ahmet H. Akkaya (2013), "Democratic Confederalism as a Kurdish Spring: the PKK and the quest for radical democracy," Ahmet, Mohammed ve Michael Gunter (Ed.), *The Kurdish Spring: Geopolitical Changes and the Kurds* (Costa Mesa: Mazda Publishers).
- Küpeli, Çağdaş (Haziran 2014), "Radikal Demokrat Bir Hareket Olarak HDP", *Birikim Dergisi*, <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/1022/radikal-demokrat-bir-hareket-olarak-hdp#.VuAigqNFDcs> (04.10.2015).
- Laclau, Ernesto (2005), *On Populist Reason* (London: Verso).
- Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe (2001), *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (London, New York: Verso).
- Laciner, Ömer (Nisan 2015), "Bir İmkan Olarak HDP", *Birikim Dergisi*, 312, <http://www.birikimdergisi.com/birikim-yazi/7153/bir-imkan-olarak-hdp#.VuAcDaNFDcs> (09.03.2016).
- McDowall, David (2003), *A Modern History of the Kurds* (London: I.B.Tauris).
- Martin, James (Ed.) (2013), *Chantal Mouffe: Hegemony, Radical Democracy and the Political* (London, New York: Routledge).
- Mouffe, Chantal (2008), *Siyasetin Dönüşü* (İstanbul: Epos) (Çev. Fahri Bakırcı ve Ali Çolak).
- Mouffe, Chantal (2009), *Demokratik Paradoks* (Ankara: Epos) (Çev. A. Cevdet Aşkın).

- Mouffe, Chantal (2013), *Siyasal Üzerine* (İstanbul: İletişim) (Çev. Mehmet Ratip).
- Mouffe, Chantal (2015), *Dünyayı Politik Düşünmek: Agonistik Siyaset* (İstanbul: İletişim) (Çev. Murat Bozluolcay).
- Öcalan, Abdullah (2015), *Demokratik Kurtuluş ve Özgür Yaşamı İnşa: İmralı Notları* (Neuss: Waşanen Mezopotamya).
- Öcalan, Abdullah (2009), *Demokratik Toplum Manifestosu: Özgürlük Sosyolojisi* (Üçüncü Kitap) (Neuss: Mezopotamya Yayınları).
- Öcalan, Abdullah (2004), *Bir Halkı Savunmak*, Waşanen Serxwebun, (136).
- Öcalan, Abdullah (2003), *Özgür İnsan Savunması*, Waşanen Serxwebun, (128).
- Panizza, Francisco (Ed.) (2005), *Populism and the Mirror of Democracy* (London: Verso).
- Polanyi, Karl (1957), *The Great Transformation; The Political and Economic Origins of Our Time* (Boston: Bacon Press).
- Schmitt, Carl (1932/2007), *The Concept of the Political*, Expanded Edition (Chicago: The Chicago University Press).
- Somer, Murat (2004), "Turkey's Kurdish Conflict: Changing Context and Domestic and Regional Implications", *The Middle East Journal*, 58 (2): 235-253.
- Stavrakakis, Yannis (2005). "Religion and Populism in Contemporary Greece". (in) Francisco Panizza (ed.). *Populism and the Mirror of Democracy*. London: Verso.
- Stavrakakis, Yannis ve Giorgos Katsambekis (2014), "Left-wing Populism in the European Periphery: The Case of Syriza" *Journal of Political Idologies*, 19 (2): 119-142.
- Şimşek, Bahar ve Joost Jongerden (Mayıs 2015), "Demokrasi İradesinin Beyanı ya da Yaratıcı Hareketler Çokluğu: Biz'ler HDP", *Birikim Dergisi*, (313).
- Şur, Tuncay (Ekim 2014), "Kürt Siyasetinden HDP'ye Radikal Demokrasinin İzlerini Sürmek", *Birikim Dergisi*, <http://www.birikimdergisi.com/guncel-yazilar/562/kurt-siyasetinden-hdp-ye-radikal-demokrasinin-izlerini-surmek#.VuAfs6NFDcs> (20.06.2015).
- Taggart, Paul (2000), *Populism* (Buckingham, Philadelphia: Open University Press).
- Tekdemir, Ömer (2015a), "HDP'nin Büyük İnsanlığı, Biz'ler ve Radikal Demokratik Alan", *Birikim Dergisi*, <http://www.birikimdergisi.com/guncel/hdpnin-buyuk-insanligi-bizler-ve-radikal-demokratik-kamusal-alan> (10.06.2015).
- Tekdemir, Ömer (2015b), "New Politics of the New Middle East: Turkey's Radical Democrat Party", *yourmiddleeast.com*, http://www.yourmiddleeast.com/culture/new-politics-of-the-new-middle-east-turkeys-radical-democratic-party_32555 (11.06.2015).
- Tekdemir, Ömer (2015c), "Is a Socialist EU Possible via Left-wing Populist Parties, such as Syriza, Podemos and the HDP?", *Open Democracy*, <https://www.opendemocracy.net/can-europe-make-it/omer-tekdemir/is-socialist-eu-possible-via-leftwing-populist-parties-such-as-syri> (03.06.2015).
- Tekdemir, Ömer (2014), "Kürt Siyasal Üstyapısının AB ve Barış Süreci ile Yeniden Kavramsallaştırılması: 'Kavgacı Demokrasi', Çifte Moment ve Karşı-Hegemonya", Aktaş, Murat (Der.), *Çatışma Çözümleri ve Barış* (İstanbul: İletişim Yayınları): 29-53.
- Tuğal, Cihan (2009), *Passive Revolution: Absorbing the Islamic Challenge to Capitalism*. Stanford and California: Stanford University Press.
- Watts, Nicole F. (1999), "Allies and Enemies: Pro-Kurdish Parties in Turkish Politics, 1990-94", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 31 (4): 631-656.

White, Paul (2015), *The PKK: Coming Down from the Mountains* (London: Zed Books).

Wittgenstein, Ludwig (2009), *Philosophical Investigation* (West Sussex: Wiley-Blackwell Publishing).

Yegen, Mesut (1996), "The Turkish State Discourse and the Exclusion of Kurdish Identity", *Middle Eastern Studies*, 32 (2): 216-229.

Zeydanlıoğlu, Welat (2013), "Diyarbakır Askeri Cezaevinde İşkence ve Türkleştirme", *Toplum ve Kuram*, 8: 183-200.